

Marina HOTI

SISAK U ANTIČKIM IZVORIMA

UDK 930.2 (497.13 Sisak) »652«

Pregledni članak

Antička povijest

Article de revue

Histoire ancienne

Primljeno: 1992.06.23.

Reçu:

Marina Hoti

HR-41000 Zagreb, Hrvatska,

Arheološki zavod

Filozofskog fakulteta,

Salajeva 3

U svijet Rima Siscija ulazi u 2.st.pr.Kr. Nakon što je nekoliko puta opsijedana, osvaja je Oktavijan 35.g.pr.Kr. Od tada je Siscija rimski grad. Kao važna strateška točka igrala je presudnu ulogu u ustanku dvaju Batona 6 - 9.g. Tu je Tiberije smjestio najveću vojnu silu Rima u to vrijeme. Vespazijan grad uzdiže na rang kolonije, vjerojatno 71.g : COLONIA FLAVIA SISCIA stoji na natipisima. Za cara Hadrijana grad diživljava veliki procvat, a od cara Septimija Severa dobiva titulu Colonia Siscia Septimia Augusta 194.g. Za vrijeme cara Galijena u Sisciji je otvorena kovnica novca. Kad je Dioklecijan reformirao državu i nanovo podijelio Panoniju, Siscija postaje centar provincije Savije s kovnicom i riznicom provincije. Grad igra ulogu i u ratu Konstantina i Licinija 314.g. zatim u vrijeme borbi Konstancija II. s uzurpatorom Magnencijem 351.g. 388.g. kod Siscije su se sukobili car Teodozije i uzurpator Maksim. U vrijeme Valentinijana III. Savija je otvorena Hunima za naseljavanje, a nakon propasti hunske države dolaze Ostrogoti, pa je Siscija dio Teodorikove države. S provalom Avara i Slavena nema više spomena Siscije kao antičkog grada.

Sisak se nalazi na samom južnom rubu plodne nizine koju još od antike nazivamo Panonijom. To ime dolazi od naziva *Pannonii*, kako su jednim terminom označavana ilirska plemena koja su nastavala dolinu rijeke Save. Ime se prvi put pojavljuje kod

Polibija (frg.64 [122]) uz 156.g.pr.Kr. za Delmatskog rata. Zapravo su prvi podaci o tim krajevima i narodima koji se mogu smatrati točnima skupljeni tek u Augustovo vrijeme¹. Oni se pojavljuju kod Strabona, Plinija, Apijana i Ptolemeja, ali i tu su podaci šturi kad se odnose na ranija vremena. Tako i Plinije prilično kratko govori o dunavskim krajevima (PLIN. N.H. 3.147-8), Strabon zna za kampanje u Panoniji i veli (7.52; 4.6.10) da su u gornjem toku Save boravili Taurisci, a oko Siska Panonci, a zna i za ceste koje su spajale dolinu Save i Dunava. Ptolemej pak veoma griješi u smještaju i veličini tih zemalja. Kad je riječ o zbivanjima iz 2.st.pr.Kr. (vremenu kad Panonija ulazi u rimski horizont) glavni izvor (pored Polibijeva fragmenta) ostaje Apijanova *Illyrike*, pisana u 2.st, nužno manjkava i često neprecizna². Interes Rima za dolinu rijeke Save s vremenom se povećavao, kako je rasla spoznaja da je to najkraći i najjednostavniji kopneni put od Italije za Istok. Priprema za osvajanje Panonije bilo je osnivanje Akvileje (*colonia Aquileia*) 181.g.pr.Kr. Imajući direktnu komunikaciju s Rimom, ona je postala glavno rimsko uporište za širenje na istok i na sjever. Rimski poduhvati u tim pravcima su se svi oslanjali na Akvileju. Osim toga, zauzimanje im je unutrašnjosti omogućavalo da zaštite istočnu jadransku obalu od naroda iz zaleđa. Zato su vjerojatno u to vrijeme već pokušavali zauzeti Sisak, stratešku točku između Italije i Dalmacije³.

U području grada Siska izvori su nam ostavili napomene o plemenu Kolapijana (*Colapiani*) koji su živjeli oko Kupe (*Colapis, Colops*). Još se spominju Varcijani i Osarijati⁴. Na ušću Kupe u Savu obitalvali su Segestani u okolici svog grada Segeste (APP. III. 10,30. 17.49. 23. PLIN. N.H. 3.131 - Segesta Karnu). Grad se pojavljuje i pod imenom Segestica (*Segestiké*) kod Strabona (4.6.10; 7.5.2; 7.5.12) i Plinija Starijeg (N.H. 3.148), te Apijana (III. 22.62; 24.71)⁵. Često je opisivana kao dobro utvrđeno naselje, opasana Savom i Kupom (APP. III. 22. DIO, 49.37,3-4) što je sasvim vjerojatno budući da je grad mogao odolijevati rimskoj opsadi punih trideset dana. Strabon još dodaje da su Segestika i Siscija (*Siskía*) dva susjedna mjesta (4.6.10) i smatra Segestiku gradom (*pólis*), a Sisciju utrdom (7.3.2). Plinije (N.H. 3.148) je ustvrdio da se Segestika nalazi na jednom otoku uz desnu obalu Kupe, a Siscija na lijevoj obali⁶. Iz tih se antičkih izvještaja vidi da su autori razlikovali Segestiku kao posebnu cjelinu (vjerojatno položaj Pogorelec) od Siscije, da su to bila dva odvojena susjedna naselja, po svojoj prilici i etnički različita⁷. Ta podvojenost je lako mogla trajati sve do u 1.st. posije Krista, ako je vjerovati da Strabon i Plinije opisuju stanje u svoje vrijeme, a ne crpe samo iz starijih izvora.

I prije Rimljana se to naselje (*oppidum*) okoristilo svojim izvrsnim položajem na dvije plovne rijeke i na raskršću najvažnijih putova. O tom prosperitetu svjedoče i izvještaju o društvenoj i političkoj organizaciji i podjeli na klase, koja je mogla nastati i razvijati se samo u jednom bogatom i uređenom gradu. Apijan nam je ostavio podatke o dvije glavne klase: aristokraciji (*prōteúontes*) i puku (*demos*). Kasije Dion, koji ostavlja dojam da je osobno poznao Sisciju, u opisu Oktavijanova pohoda kaže da su mu vlastodršci htjeli predati grad, ali se puk usprotivio i odlučio na otpor. Iz toga se jasno vidi

da stavovi i ciljevi dva sloja stanovništva nisu uvijek bili istovjetni (APP. III. 22. DIO, 49.37.1 id. STRAB. 4.6.10; 7.5.2) ⁸.

158.g.pr.Kr. žalili su se stanovnici Visa na Delmate, a Rimljani su potaknuti tim žalbama 156.g.pr.Kr. otpočeli rat protiv njih. Naravno, na njih je vjerojatno mnogo više utjecalo ugrožavanje plovidbe i interesa Akvileje na istočnoj obali Jadrana, nego jadikovke Isejaca i Daorsa. Čini se da su u delmatski rat bili upleteni Skordisci na svom širenju prema zapadu. Te 156.g. Rimljani prodiru u Panoniju i opsjedaju Segestiku, vjerojatno da bi osigurali dolinu između Save i Drave, zaustavili i potisnuli Skordiske i stvorili uporište u delmatskoj pozadini. Bio je to prvi pokušaj osvajanja Siska, ali po svoj prilici neuspješan, budući da su se Rimljani uskoro okrenuli željezom i srebrom bogatom Noriku⁹.

129.g.pr.Kr. ponovo preko Akvileje, Rimljani prodiru na japodsko područje i prema Panoniji. Apijan (III. 10) veli: "Proti Japidem, stanujući među Alpami, Sempronij Tuditan (C. *Sempronius Tuditanus*, cos. 129.) i Tiberij Pandusa (Ti. *Latinius Pandusa*) vojevaše i nevjerojatno je da su ih njih dva upokorila, isto kao Segestane Lucij Kota i Metel, nego doskora oni jedni i drugi odmetnuše" ¹⁰. Klemenc na primjer smatra da su Rimljani te 129.g.pr.Kr. zauzeli Sisciju ¹¹, dok se većina ne bi s time složila.

Deset godina kasnije, 119.g.pr.Kr. opet su se pobunili Delmati u savezu sa Skordiscima¹². To je zapravo bio nastavak rata iz 129.g. Ovaj put su oba konzula, Lucije Aurelije Kota (L. *Aurelius Cotta*) i Lucije Cecilije Metel (L. *Caecilius Metellus*) s vojskom provalili iz Galije u Ilirik. Da li je 119.g. zauzeta i Segesta, ostaje pod znakom pitanja. Dok jedni smatraju da je opsjedana, ali bez uspjeha ¹³, drugi smatraju da se Apijanov izvještaj ne može posve osporiti, iako je čudno da nema nikakvog slavlja ni trijumfa povodom osvajanja Segeste, što bi trebao biti kuljučni događaj te godine¹⁴.

Skordisci su bili problem sve do novog panonskog rata. S njima je definitivno obračunao Scipion Azijagen (L. *Cornelius Scipio Asiagenus*, cos. 83. g.pr.Kr.). Dok Mócsy¹⁵ smatra da se njegova pobjeda ne može točno datirati između 88. i 81.g. pr.Kr. drugi su skloni staviti pobjedu u 88.g.pr.Kr.¹⁶. Klemenc ¹⁷ je mišljenja da je Scipion zauzeo Segestiku 83. g.pr.Kr. a zauzeće bi bilo posljedica pobune Segestana, koji su vidjeli svoju priliku u burnim vremenima građanskog rata između Sule i Marija. Bila bi zauzeta samo privremeno¹⁸ jer su je ponovo morali napustiti, što je teško pouzdano dokazati. U svakom slučaju, grad je i dalje opstojao praktički nedirnut romanizacijom.

U međuvremenu su rimsku državu potresali građanski ratovi. Rat između Sule i Marija se možda osjetio kao daleki odjek u pobunama lokalnog stanovništva. S osnutkom prvog Trijumvirata (60.g.pr.Kr.) Cezar je na upravu dobio Cisalpinsku Galiju, a zajedno s njom i Ilirik (PLUT. *Caes.* 14. DIO, 38.85. VELL. PAT. 2.44.5). Nemamo uopće podataka da li je Cezar namjeravao išta poduzimati u unutrašnjosti provincije ¹⁹. Borbe Cezara i Pompeja 49. i 48.g.pr.Kr. su uglavnom dodirnule priobalno područje. U jesen

43.g.pr.Kr. osniva se drugi Trijumvirat s Oktavijanom, Antonijem i Lepidom. 42.g. nakon bitke kod Filipa, kad su poraženi Brut i Kasije, Antonije odlazi na Istok da uspostavi red. Oktavijan nije bio naročito popularan, pogotovo ne u Italiji, za razliku od vojnika-heroja Antonija. Kad se Marko Antonije vratio s Istoka odnosi među njima dvojicom su bili tako zategnuti da je gotovo izbio novi građanski rat. Međutim na nagovor Azinija Poliona i Mecenata sastali su se u septembru ili oktobru 40.g.pr.Kr. u Brundiziju da se mirno dogovore. Lepid je otpremljen u Afriku, a Oktavijan i Antonije su podijelili ostatak - Antonije je dobio Istok, a Oktavijan zapad države i, što je za nas značajno, Ilirik. U početku nije sam bio zainteresiran za tu provinciju, koja je ionako dugo bila zanemarivana, tako da su plemena iz unutrašnjosti već počela ugrožavati sjevernu Italiju, uglavnom nekažnjeno²⁰. Stoga Oktavijan šalje u Ilirik Gaja Azinija Poliona (*C. Asinius Polio*) ne bi li smirio stanje. Ovaj je bio uspješan i 39.g.pr.Kr. slavio trijumf²¹.

Kad je Lepid 36.g.pr.Kr. izbačen iz igre (budući da su ga na Siciliji napustile njegove dvadeset i dvije legije i prešle Oktavijanu) postalo je jasno da je sukob između preostala dva Trijumvira neminovan.

Oktavijan se našao suočen s novom situacijom - u međuvremenu je zadobio sjajne pozicije kao političar i demagog, ali sad je morao pridobiti naklonost vojske, morao je pokazati da njegove vojničke sposobnosti i osobna hrabrost ni malo ne zaostaju za Antonijem. Antonije je bio daleko, na Istoku. Vijesti su o njegovim pobjedama dugo putovale do Italije, a uz to su i sistematski umanjivane; ali je zato Ilirik bio blizu i svaka vojnička pobjeda u Iliriku silno bi odjeknula u Rimu²². Osim toga je nemiran i uglavnom nepokoren Ilirik bio bolna točka Italije, naročito kad je riječ o obrani njezinih sjevernih dijelova. Strateški, Panonija čini vrata Italije, čuva matičnu zemlju i glavni grad od napada kopnom s istoga. Naročitu je važnost imala dolina rijeke Save, kao najbrža komunikacija za Istok, preko Beograda do soluna i Bizanta, ali i kao komunikacija za delmatsko zaleđe²³. Oktavijan je bio mudar. Znao je da ako dođe do sukoba i građanskog rata da se mora osigurati od napada s leđa, jer vojska od istoka najlakše prodire dolinom Save. Bio je poučen Cezarovim iskustvom kad su mu zaprijetili Pompejevi pristaše u Dalmaciji; moralo se spriječiti i da suparnik, ako bi krenuo uz Savu, ne dobije zaleđe i podršku na obali²⁴.

Sve zajedno, 35.g.pr.Kr. Oktavijan je imao mnogo motiva da krene na pohod u Ilirik. Trebalo je samo naći dobar izgovor. Tako je krenuo na Japode s povodom da su prestali plaćati porez (SUET. *Aug.* 20. FLOR. 2.23. VELL. PAT. 2.78.2. STRAB. 4.6.10; 7.5.2 id. APP. III. 22 id. DIO, 49.34-38). U proljeće 35.g.pr.Kr. Oktavijan je krenuo s dvije armije²⁵, zaratio na Japode i zauzeo njihov centar Metulum, gdje je bio ranjen u koljeno (SUET. *Aug.* 20). Očito je da vođi njegova ranga nije bilo potrebno riskirati vlastitu glavu u prvim redovima, no on je ipak to činio. Naime, njemu je njegovo slavno koljeno iz Metuluma dobro došlo kao propagandni kapital kod vojske koja je otprije bila zadojena Antonijevim vojničkim i ratničkim vrijednostima²⁶.

Kad se Metulum predao Oktavijan je s vojskom krenuo prema Segesti. Prema Dionu Kasiju (49.36.1) on nije imao nikakva povoda da je napadne. Čini se da je bilo bitno zauzeti grad kao najvažniju točku zemlje Panonaca, glavnu raskrnicu putova za istok i jug, točku iz koje se moglo dalje osvajati. Apijan se pak pri pisanju *Illyrike* služio Augustovim *Commentarii* pa je i preuzimao razloge što ih je ovaj iznosio. Tako nam Apijan veli da su Rimljani dva puta napali zemlju Segestana (156. i 119.g.pr.Kr.), ali bez uspjeha, pa su ovi postali vrlo arogantni²⁷. Drugi motiv koji daje Apijan (*Ill.* 23) je rat protiv Dačana i Bastarna na Dunavu za koji je Siscija trebala poslužiti kao baza. Da li je uistinu Oktavijan namjeravao u toj kampanji na Dunav i na Dačane²⁸? Dion Kasije iznoseći svoje viđenje ilirskog pohoda uopće ne spominje Dačane i tvrdi da je pohod organiziran samo zato da bi vojska dobila ratne prakse²⁹. Dion nije uzimao Augustove komentare zdravo za gotovo, a nije uzimao ni samo njih. On nam pokazuje da je, boraveći kao upravitelj u Panoniji, osobno upoznao Sisciju i narod oko nje. Zato se Dionov izvještaj o ratu razlikuje od Apijanova (naročito u opisu Siscije i motiva rata) iako se u mnogim detaljima i poklapa s njim. Što se tiče želje da vojska stekne prakse u ratovanju, to i Velej Paterkul navodi kao Oktavijanov poticaj³⁰.

Došavši do Segeste, utvrđenog grada (*oppidum*) na ušću Kupe u Savu, Rimljani su tražili stotinu talaca i da grad primi vojni garnizon. Stanovništvo se podijelilo. Vladajući se sloj složio, ponudio taoce i žito i bio spreman otvoriti dveri grada. No, pobunio se puk koji je navalio, zatvorio vrata i radije se htio izvrći opsadi³¹. Mora da je *oppidum* bio dobro utvrđen, budući da ga je Oktavijan opsijedao trideset dana s dvije i po legije³². U to su vrijeme između Save i Kupe bile samo palisade i jarci, veliki šanac kao zaštita grada što ga opisuje Dion (49.37.3-4) dao je dosta kasnije načiniti Tiberije. Oktavijan je za trajanja opsade dao podići vanjski pojas jaraka (*APP. Ill.* 22.24)³³. Znamo da je Oktavijan dobio i brodovlje kojim je otpor Segeščana napokon slomljen, iako ne bez žestoke borbe - tako je poginuo i admiral Menodor (*Menodorus, Menas?*), Pompejev oslobođenik (DIO, 49.35-38)³⁴. Apijan (*Ill.* 22-23) kaže da je Oktavijan dao da se sagrađe brodovi jer ih je namjeravao upotrijebiti za snabdijevanje vojske u ratu protiv Dačana i Bastarna na Dunavu. Dion pak veli da su brodovi dobiveni od savezničkog plemena za opsadu Segeste. Pitanje je tko su bili saveznici (*socii*)³⁵ koji su dali brodove. Da li norički narod Taurisci, kako predlaže Wilkes³⁶? U tom bi slučaju brodovi došli Dravom u Dunav, pa onda uzvodno Savom do Segeste. Kad su vraćali brodove, pretpostavlja se da su ih rimske trupe pratile i tako došle do Dunava, pa bi se u tom kontekstu mogla razumjeti rečenica iz Oktavijanova obraćanja trupama pred bitku kod Akcija (DIO, 50.24.4):

Nedostojno bi bilo nas samih [da se damo od Egipćanki pokoriti] mi koji smo Gale pokorili, koji smo sebi podvrgli Panonce, koji smo uznapredovali do Istra (tj. Dunava)...

Drugo rješenje bi bilo da su brodove dobili od nekog drugog noričkog plemena (budući da su i Taurisci bili među žrtvama ovog istog rata) i to rijekom Ljubljanicom u Savu do Segeste ³⁷.

Nakon što se grad predao, Oktavijan je ostavio 25 kohorti pod zapovjedništvom Fufija Gemina (*Fufius Geminus*) i vratio se u Rim u kasnu jesen. Nije tada nastavio na istok, a po svoj prilici nije ni namjeravao ³⁸. Iduće godine, 34. i 33. pr.Kr., ratuje protiv Delmata, a ne protiv Dačana. Čini se da je glavni i konačni cilj njegova pohoda bila Siscija i pacifikacija tog strateški važnog područja, kombinirana s manevrima za razgibavanje vojske.

Ali nisu se Segestani toliko dugo odupirali da bi samo tako odustali i priznali poraz. Iduće je zime planula pobuna i Oktavijan je, ponukan glasovima o ustanku, ostavio Rim prije kraja zime. Međutim, otpor su uspješno i bez njega skršile kohorte ostavljene u gradu, tako se on sam okrenuo i otišao na jug u Dalmaciju ³⁹. Ma kakve da su mu bile namjere i pobude ostaje činjenica da je Oktavijan podvrgao rimskoj vlasti cijelu dolinu Save, najvažniji kopneni put, koji će kasnije postati žila kucavica carstva. Cijela Panonija (VELL. PAT. 2.110: *universa Pannonia*) s granicom na Savi i Dravi ⁴⁰ bila je pod kontrolom, koliko je to u tim uvjetima bilo moguće. A nakon 35. i 34.g.pr.Kr. slava Oktavijana kao novog Cezara u vojsci i u Italiji, silno je narasla. Djela njegovih drugova Agripe (*M. Vipsanius Agrippa*) i Taura (*T. Statilius Taurus* - koji je preuzeo Ilirik nakon Oktavijanova odlaska) nisu se obilježavala ⁴¹.

Od 35.g.pr.Kr. grad ostaje u rimskim rukama i od tada se više Segestika ne spominje, samo SISCIA ⁴². U Sisciji se nalazi vojna posada, vojna i trgovačka luka i glavni štab za Ilirik. Od 33.g.pr.Kr. to je najvažnija rimska točka u Panoniji ⁴³, što je postalo od izuzetnog značenja u kasnijim ratovima Tiberija. Od sada nekoliko idućih desetljeća o Sisciji nema glasa. Možemo reći samo da je u rimskim rukama.

Prije se smatralo da je Oktavijan u kampanjama 35. i 34.g.pr.Kr. poduzeo grandiozna osvajanja, da je pokorio cijelu današnju Bosnu, da je pripojio područja sve do Beograda, što bi kasnije Tiberijeve vojne svelo na lokalne pobune i njihovo gušenje. Ni jedan izvor to ne spominje, ne navode se Breuci, najmoćniji panonski narod s kojim bi sigurno bio došao u sukob; ne spominju se ni Mezeji, Dezitijati ⁴⁴, Ditioni, s kojima se sigurno morao sresti iza Dinarida. Poduhvat tih razmjera nije ni dokazan ni vjerojatan ⁴⁵.

31.g.pr.Kr. bitka kod Akcija je odlučila i Oktavijan je postao jedini "gospodar" u državi. U podjeli između Augusta i senata, Ilirik je postao senatska provincija, baš kao i Makedonija, dok su uz njih bile princepsove provincije Norik s jedne i Trakija s druge strane. No, svijest o dosta labavoj i nezgrapnoj poziciji Rima u Panoniji mora da je i dalje postojala. Bilo je nužno osigurati čvršću povezanost europskih provincija između sebe i njih s Istokom, da bi se izbjegla opasnost što se iznenada pojavila u ratu protiv Antonija -da bi se država lako mogla raspasti na istočni i zapadni dio ⁴⁶. Cestom se mogla povezati Italija s Panonijom, kao i Galija i Germanija s Panonijom i dalje s Istokom. August je i sam toga bio svjestan kad je rekao da bi se panonska vojska mogla pojaviti pred Rimom

za deset dana (VELL. PAT. 2.111)⁴⁷. Osim toga je dolina Save najbolji put za osvajanje Bosne i zaleđa Dalmacije, za smirivanje uvijek ratobornih Delmata⁴⁸. Siscija je bila ključ prolaza kroz Panoniju, zato je razuman zaključak da je rimska vojska tu bila stacionirana cijelo vrijeme i da operacije u panonskom ratu nisu mogle biti izvedene bez tog logora. Druga ključna točka bio je Sirmij.

Ilirikom su povremeno upravljali ljudi konzularnog ranga; 17-16.g. pr.Kr. to je bio Publije Silije Nerva (*P. Silius Nerva*), 14-13.g.pr.Kr. Marko Vinicije (*M. Vinicius*) (DIO. 54.20.1. VELL.PAT. 2.96.2). Onaj je prvi pripremio osvajanja alpskih zemalja, a 16.g.pr.Kr. pobijedio je Panonce i Norike koji su provalili u Istru. Norik je pripojen negdje u to vrijeme (DIO. 54.20.2)⁴⁹.

Za 15.g.pr.Kr. imamo izvještaje o Tiberijevim borbama protiv Skordiska⁵⁰. 14. ili 13.g.pr.Kr. prokonzul Ilirika Marko Vinicije (kojeg Dion uopće ne spominje) započeo je PANONSKI RAT - *Bellum Pannonicum* (VELL. PAT. 2.96.2 id. FLOR. 2.24). Dion (54.24.3) govori o pobuni Panonaca 14.g. pr.Kr.⁵¹. Pa iako je taj rat pomakao granice Ilirika sve do Dunava, u izvorima je opisan samo ukratko i šturo.

Na domak zime 13.g.pr.Kr. Marku se Viniciju u borbama pridružio Marko Vipsanije Agripa (DIO. 54.28.1 id. VELL.PAT. 2.96). Flor (2.24) kaže da su njih dvojica ratovali protiv plemena koja su nastavala područje između Drave i Save, po svoj prilici Breuka. August je slavu za pokorenje i uređenje Ilirika namijenio Agripi, ali ovaj nije podnio panonsku zimu. 12.g. pr.Kr. Agripa je umro, a slava za taj rat pripast će Tiberiju (DIO. 54.31.2 id. SUET. *Tib.* 9.2. VELL. PAT. 2.96.2 id.). Iste 12.g.pr.Kr. August dolazi u Akvileju, pretpostavlja se zato što je panonski rat bio tako ozbiljan. Možda je upravo te godine Ilirik prestao biti senatska provincija i postao carska (DIO. 54.34.4. stavlja Augustovo preuzimanje Ilirika u 11.g.pr.Kr.), a Tiberije je pobijedio Delmate i pobunjene Panonce. 10.g.pr.Kr. Tiberije je bio krenuo u Galiju, ali se morao na brzinu vratiti zbog upada Dačana u Pnoniju i pobune Delmata (zbog danka) (DIO. 54.36.2-4). 9.g.pr.Kr. Tiberije je konačno svladao Panonce i Delmate i za taj podvig dobio u Rimu *ovatio*⁵². Ako i jesu bili pobijeđeni, sigurno nisu bili mirni - 8.g.pr.Kr. trebalo ih je ponovo smiriti. Nakon smrti svog brata Druza u Germaniji 9.g.pr.Kr. Tiberije je napustio Ilirik i otišao na Rajnu, a u Iliriku ga je naslijedio ostarjeli Seksto Apulej (*Sex. Appuleius*) koji je dovršio okupaciju Panonije do Dunava (CASSIOD. *Chron. min.* 2.135)⁵³. U svojoj "Autobiografiji" August kaže da je pomakao granice carstva na Dunav (*Res Gestae*, 30) i to se proširenje Ilirika do Dunava smatra glavnim dostignućem njegova djelovanja prema vani. Problem je da li pod tim podrazumijeva cijelu liniju Dunava u Panoniji ili samo onaj dio između Drave i Save. Arheologija nije pružila spomenike Augustova vremena koji bi potvrđivali da je Panonija tada okupirana i preko Drave sve do Dunava⁵⁴.

O godinama panonskog rata znamo vrlo malo. Dion (55. loa, 2) u oštećenom dijelu teksta spominje Lucija Domicija Ahenobarba (*L. Domitius Ahenobarbus*) kao legata Ilirika nakon Seksta Apuleja. A. Velej Paterkul nema ništa - od 6.g.pr.Kr. Tiberije se povukao u dobrovoljno progonstvo, a odlazak njegova heroja za Veleja znači da to vrijeme

jednostavno nije vrijedno spomena. Zatim se kao legat Ilirika spominje Gnej Kornelije Lentul (*Cn. Cornelius Lentulus*) i njegov pohod uz Tisu. Legat u Iliriku bio je i jedan nepoznat senator čiji je elogij sačuvan u Tiburu (*Insc. It.* XIII,3,p.76,no.91)⁵⁵ Do 6.g.pos.Kr. o ovim se krajevima uistinu malo zna. Granica je smirivana, a bili su na putu i da srede konačno markomanskog kralja Marobodua koji im je smetao na području današnje Češke.

6.g. Tiberije je sasvim dobro napredovao protiv Marobodua - a tada je stigla vijest da se čitav Ilirik digao na ustanak ⁵⁶ Kao povod pobune u Iliriku smatra se neljudski postupak rimskih sakupljača danka i oficira koji su novačili vojnike za rat protiv Markomana. Dok Velej Paterkul kaže da je pobuna izbila među Panoncima, Dion Kasije (55.29,2-3) tvrdi da je ustanak počeo među Dezitijatima u okolici Sarajeva i brzo se proširio u Panoniju. Trenutak je sretno izabran jer je masu Ilira bilo okupljeno da krene na Markomane. Vodili su ih vladari Breuka Baton i Pinnes i vladar Dezitijata Baton. Rimljani su u početku zanemarili bune među Dezitijatima i još su bili usmjereni vojni na sjeveru. Dok su se osvijestili, Iliri iz Panonije i Dalmacije, prvi put u svojoj povijesti ujedinjeni u jednu armiju s jednim ciljem započeli su žestok rat protiv Rima. Tako je započeo za Rimljane najstrašniji vanjski rat poslije punskih (SUET. *Tib.* 16: *gravissimum omnium externorum bellorum post Punica*).

Čim je dobio vijest o pobuni Tiberije hitno šalje prethodnicu (ili je već stigao s njima?), XX legiju koju vodi Marko Valerije Mesalin (*M. Valerius Messallinus*) *praepositus Illyrico* (VELL.PAT.2.112,1). Cilj mu je osvojiti i držati Sisciju.

Mesalin je u tome uspio, a kako ustanicima nije uspjelo osvojiti drugi ključ Panonije, Sirmij, našli su se u nezgodnu položaju, iako to na prvi pogled nije tako izgledalo. Baton Dezitijački je uludo potrošio vrijeme i energiju na pohod na Salonu i Apoloniju (DIO, 55,29,4) umjesto da krene na praktički nebranjenu Sisciju. Kad mu je to konačno sinulo, već je bilo kasno: Tiberije je ušao u Sisciju. Ako su zaista namjeravali napasti Italiju (VELL. PAT.2.110) Siscija je Ilirima bila od neprocjenjive važnosti. Tako se između njih i Italije, kao njezina posljednja obrana, našlo pet legija (?). Situacija je bila veoma nepovoljna - iako su Rimljani u svojim rukama držali dvije najvažnije točke, Sisciju i Sirmij, sav teritorij oko njih pa sve do Jadrana držali su ustanici.

U Italiji je zavladao opća panika, strah usporediv sa strahom od Hanibala, kome je, kažu, čak i August podlegao. Nije ni čudo kad Velej Paterkul procjenjuje da je bilo sto tisuća ilirskih vojnika i devet tisuća konjanika (VELL.PAT.2.110) - brojke možda i jesu pretjerane, ali je sigurno velika masa ratovala protiv Rimljana, kad se uzmu u obzir razmjeri operacija što su ih Rimljani poduzimali. Rezultat straha je opća mobilizacija u Italiji - svi veterani su pozivani pod oružje, pa čak i oslobođenici (VELL.PAT. 2.111; DIO, 55.31,1-2; SUET. *Aug.* 25; MACR. *Sat.* 1.11,32). U međuvremenu Tiberije u Sisciji nije poduzimao nikakve vojne akcije većih razmjera; povremeno je upadao na ilirski teritorij i čekao pojačanje. Zlobni jezici su u Rimu pričali da je August nezadovoljan njegovim načinom ratovanja i da hoće pobjedu, optužujući Tiberija da razvlači zbog

vlastitih razloga (DIO,55,31,1). To je mogla biti samo zloba koja nije shvatila da je Tiberije odabrao najmudriji način ratovanja s premoćnim Ilirima.

Prvi dio pojačanja u jesen 6.g. Tiberiju je u Sisciju poveo *quaestor designatus*, mladi senator Velej Paterkul (VELL.PAT.2.111) koji nam je svoj opis rata ostavio kao očevidac. Šteta što je bio pristran pisac i veoma loš historičar⁵⁷, pa je dosta štur u opisima nekih dijelova i nepouzdan. Drugi dio vojske doveo je Tiberijev mladi nećak Cezar Germanik u jesen 7.g.⁵⁸

U ljeto 7.g. Tiberije kreće na istok na pobunjenike (VELL.PAT.2,112). Iz Azije mu je došlo pojačanje od dvije legije pod vodstvom Plautija Silvana (*M. Plautius Silvanus*), a još kasnije iz Sirmija kreće Cecina Sever (*Caecina Severus*) s pet mezijjskih legija i zajedno s konjicom tračkog kralja Remetalka (*Rhoemetalces*). Jedva izbjegavši katastrofu kod Volcejskih močvara (negdje kod Vinkovaca), Sever se sastaje s Tiberijem i vraćaju se natrag u Sisciju. U Sisciji zadivljeni Velej Paterkul (2,113,1-2), promoviran u Tiberijeva legata, pod Tiberijevim zapovjedništvom gleda deset legija, 70 kohorti pomoćnih četa, četrnaest konjičkih ala, deset tisuća veterana, dobrovoljce iz Italije i Remetalkovu konjicu⁵⁹ U tom trenutku Siscija je bila najveći logor rimskog carstva u kome je sakupljena najveća vojna sila što ju je Rim vidio od Građanskih ratova. Možemo reći da je Siscija bila vojni centar carstva, na braniku same Italije.

Uskoro je vojska podijeljena na dva dijela: jedan se vratio natrag u Meziju, drugi ostaje oko Siscije. U kasnu jesen 7.g. Germanik je poharao zemlju Mezeja (*Maezaei*) uništivši im svu ljetinu što je poduhvat vredniji od mnogih bitaka (DIO,55.32,4). Tiberije je pošao u Rim nadajući se da će Iliri do proljeća skapati od gladi. Bila je to žestoka zima⁶⁰. Možda se posljedice izgladnjivanja naziru u jednom oštećenom fragmentu Diona Kasija (55.33,22) gdje se veli da je (inače posve nepoznat) *Scenobardus*, ili *Scenobarbus*, ili *Scenobarvus* došao da pokuša pregovarati sa zapovjednikom logora u Sisciji (*praefectus castrorum*) Manijem Enijem (*M. Ennius*)⁶¹. Tu se Dionov tekst prekida, ali možda možemo pretpostaviti kako lokalni vladar jednog ilirskog plemena iscrpljena glađu i oštrom zimom pokušava sklopiti s Rimljanima separatan mir. Nakon jake zime Iliri su bili potpuno iznureni glađu i boleštinama, tako kad je 8.g. vojska krenula iz Siscije, Baton (prethodno zarobivši svog druga Pinnesa) i narod Breuka predaju se Tiberiju 3. augusta na rijeci *Bathinus* (Bosna?) (VELL. PAT.2.114). Smatrajući da je rat manje-više završen, Emilije Lepid (*M. Aemilius Lepidus*) povede vojsku natrag u Sisciju. Ali Baton Dezitijački očito nije dijelio uvjerenje Rimljana, ni mišljenje svog bivšeg suborca. Prije nastupa zime zarobi i ubije Batona Breučkog, a pobuna ponovo buknu u Panoniji. Rimski je položaj spasio Plautije Silvan s vojskom iz Sirmija. Baton se povukao prema Dalmaciji, a Rimljani su napokon smirili Panoniju (VELL. PAT.2.114; DIO,55.34,4-7). Tiberije se tek krajem zime, 9.g. vraća u Rim, ali Dalmacija još nije pokorena⁶².

9.g. vojska napreduje iz tri pravca na pobunjeno područje - iz Siscije (vodi je Marko Emilije Lepid), iz Sirmija (Marko Plautije Silvan) i s Jadrana (Germanik). Izgleda da je zakazao mladi i neiskusni Germanik: nije uspio i rat se previše otegao (DIO,56.12,1 id.).

August ponovo šalje Tiberija da sredi taj rat - postao je prevelik teret za Italiju koju su mučile još i glad i kuga (PLIN. N.H. 7.149). Tiberije je pošao u Ilirik, a Lepid mu je krenuo u susret maršem iz Siscije. Za taj marš Lepid je nagrađen trijumfalnim insignijama. Njegov put i susret s Tiberijevom vojskom opisao je Velej Paterkul (2.115). Možda je sam bio s Tiberijem, ali je vjerojatnije da je već bio napustio Tiberijev štab, a sve da je čuo od svog brata Celera (*Magius Celer Velleianus*) Tiberijeva legata⁶³. Tiberije je opkolio Batona u Andetriju (Muć Gornji) gdje se ovaj napokon predao. Život mu je pošteđen, a nakon što je ukrasio Tiberijev trijumf, proživio je još dosta u ne baš neudobnu zatočeništvu u Ravenni (SUET. *Tib.*20)⁶⁴. Tiberije ulazi svečano u Rim 16. januara 10.g, ali je trijumf proslavio tek 23. oktobra 12.g. Dopušteno mu je da podigne slavoluke, zna se negdje u Iliriku (DIO,56.17,1)⁶⁵. Možda su se ti slavoluci nalazili u Sisciji i Sirmiju⁶⁶.

Konačno smirivanje pobune i Dezitijata i Pirusta ostavljeno je Vibiju Postumu (*C. Vibius Postumus*) koji je za to dobio trijumfalne insignije. Velej (2.116,2) kaže za njega *praepositus Dalmatiae* po čemu se zaključuje da je Ilirik tada već bio podijeljen - čak prije nego što je pobuna okončana, što bi značilo 9.g, a ne 10.g. kako se mislilo⁶⁷. Daje se i 8.g. za podjelu Ilirika na *Illyricum Inferius* (opće zvan Panonija tek u drugoj polovici stoljeća)⁶⁸.

Suvišno je reći da je Siscija postala najvažniji grad Panonije pored Sirmija. U njoj je po svojoj prilici boravila legija, i to se pretpostavlja *Legio IX Hispana*. Podataka nemamo, ali Siscija je najbolje rješenje za logor ove legije. Isto tako je možda nakon pobune Sisciju napustila. Moguće je čak i da je bila u Sisciji još 14.g. kad je izbila pobuna legija⁶⁹. Osim ove legije, nakon podjele Ilirika, u Panoniji borave *Legio VIII Augusta* (u Petoviju) i *Legio XV Apollinaris* (Emona pa Karnuntum)⁷⁰.

Izgradnja cesta u Panoniji započela je već u vrijeme Augusta i Tiberija, a gradile su ih uglavnom legije. Naglasak je bio na putu *Emona - Siscia - Sirmium*. Tu je Siscija bila glavna raskrsnica, *caput viarum*. Glavni smjer je trebao povezati Galiju i Germaniju s putom preko Siscije i Sirmija za Singidunum, Serdiku, Bizant i dalje za Istok. U Sisciju su se slijevali pravci iz Senije, Petovija i uz pritoke Save iz Dalmacije - Salone (velika cesta od Salone do Panonije započeta je 14.g. dok je upravitelj Dalmacije bio Publije Kornelije Dolabela (*P. Cornelius Dolabella*)⁷¹.

August je umro 14.g.što je izazvalo nečuvenu paniku u državi (VELL.PAT. 2.124). Na vijest o njegovoj smrti pobunile su se tri panonske legije u nekom logoru (ne zna se kojem) (TAC.*Ann.*16-29; SUET. *Tib.*25; VELL. PAT. 2.125,4; DIO. 57.4,1-5). Jedno je mišljenje da su tada logori bili u Emoni, Petoviju i Sisciji. Blez (*Q. Iunius Blaesus*), upravitelj Panonije, nije mogao učiniti ništa, pa je Tiberije morao poslati svog sina Druza da uguši i tu pobunu i napokon smiri vječno nemirnu Panoniju⁷².

U drugoj polovini 1.st. prema kraju stoljeća, vojska se pomiče na Dunav gdje su izgrađena nova *castra* (Vindobona, Akvinkum), a u pacificiranom unutrašnjem dijelu provincije nema više logora legija⁷³. 69. godina naziva se godinom Četiriju careva. Nakon Neronova samoubojstva buknuo je građanski rat; Oton, Galba i Vitelije su propali, a isplivao je Vespazijan (DIO, 64.12)⁷⁴. U svom planu obnove i buđenja nerazvijenih dijelova

carstva Vespazijan je osnivao nove kolonije i dovodio naseljenike iz civiliziranih krajeva. U sklopu tog rada osnovane su dvije kolonije u Panoniji - Siscija i Sirmij⁷⁵. Uz to, po smještaju novih kolonija i municipija (svi su u zapadnom i južnom dijelu provincije) može se zaključiti da je novi status bio i nagrada za podršku Vespazijanu u građanskom ratu⁷⁶. Zajedno s uzdizanjem Siscije u rang kolonije - čime je postala *colonia Flavia Siscia* (CIL III 3951, 4471) - išla je i dedukacija veterana iz ravenske flote (ravenska i mizenska flota bile su u ratu stale na Vespazijanovu stranu, *TAC. Hist.* 3.12). Po vojničkoj diplomi jednog pripadnika ravenske flote iz 71. g. i frazi u njoj *sunt deducti in Pannoniam*, što podrazumijeva da su dobili zemlju u koloniji, zaključuje se da je po svojoj prilici grad postao kolonija 71. g. kad je uvršten u *tribus Quirina*⁷⁷.

Već za Flavijevaca u gradu se podižu velike javne zgrade⁷⁸. Očito je procvat Siscije uvjetovan njezinim povoljnim položajem i Vespazijanovom željom da potakne plovidbu Savom (možda su namjerno bivši mornari naseljavani u Sisciju i Sirmij). Zato je u gradu kasnije bila panonska riječna flota *classis I Flavia (classis Flavia Pannonica)*⁷⁹. Promet rijekom se naslanjao na cestu Siscija-Sirmij, već dovršenu u doba Flavijevaca, tvoreći jedinstveni obrambeni i ekonomski sistem⁸⁰. Novi naseljenici došli su u novu koloniju: osim veterana stigli su i Italici, pripadnici viših klasa (koji su činili dobar dio stanovništva, osim u Sisciji, Emoni, Savariji itd.), kao i orijentalci. Naravno da je i lokalno stanovništvo imalo udjela u razvoju grada. Tako se stvarala šarolikost tipična za velike gradove po cijelom carstvu⁸¹.

U 1. st. ostala je plemenska organizacija društvenog života u onim dijelovima Panonije gdje vojska nije direktno upravljala. U tim krajevima car ili guverner provincije bi imenovao vojnog prefekta koji bi provodio rimsku vlast. Poznat nam je takav prefekt naroda Kolapijana - Antonije Nazon (L. Antonius Naso)⁸². S natpisa nam je poznata cijela njegova karijera. Nakon što je bio centurion u legijama III *Cyrenaica* i XIV *Gemina*, car ga je nagradio položajem prefekta *civitatis Colaphianorum*⁸³.

Niti Domicijan (81-96.g.) nije bio pošteđen nemira na Dunavu (DIO, 67.7,1;2). Imao je problema s Kvadima i Markomanima, a 89.g. slavi trijumf nad Dačanima i Hatima (SUET. *Dom.* 6). Nakon te godine on je ratujući proveo neprekidno osam mjeseci u Panoniji⁸⁴. U tim ratovima Siscija je bila dobro uporište za snabdijevanje vojske što ratuje⁸⁵. Pri kraju Domicijanova vladanja, 95-96.g. opet se nad Panonijom nadvila sjena sarmatskih ratova. U pomicanjima vojnih jedinica u tim ratovima *vexillarii* legije XIV *Gemina* bivaju prebačeni u okolicu Siscije ili čak u samu Sisciju⁸⁶. Domicijanov je rat u vrijeme cara Nerve (96-98.g.) završio Trajan.

Kad je čuo da je postao car nakon Nervine smrti, Trajan (98-117.g.) se nije odmah vratio u Rim, već je kroz Panoniju krenuo u Meziju. Tek je odatle pošao u Rim. Kasnije je opet ratovao, prolazeći ovim krajevima u dva dačka rata (101-102.g. i 105-106.g.). Na jednom dijelu Trajanova stupa prikazano je ukrcavanje vojnika i samog cara sa štabom na brodove i polazak na pohod. Riječna je luka vrlo dobro oslikana, s amfiteatrom u pozadini i slavlulokom s bigom uz samu luku. Ne može se pouzdano identificirati, ali je moguće da

je ta velika i sjajna luka upravo Siscija⁸⁷. Već smo rekli da su nakon Batonova ustanka podignuti slavoluci u Panoniji, možda u Sirmiju i Sisciji, što bi odgovaralo prikazu. Natpisi spominju teatar u Sisciji⁸⁸, a Nemezin oltar govori o gladijatorskim igrama i amfiteatru⁸⁹.

Upravo je Trajan počeo reorganizaciju provincije Panonije, jer joj je bila prijeko potrebna. Da li je to učinio prije Drugog dačkog rata⁹⁰ ili nakon dačkih ratova⁹¹, ostaje otvoreno. U svakom slučaju Panonija je podijeljena za zapadnu (*Pannonia Superior*, centar *Carnuntum*) na istočnu (*Pannonia Inferior*, centar *Aquincum*), a Siscija ulazi u sastav Panonije *Superior*. U provinciji u Trajanovo vrijeme borave brojne vojne snage, 37500-39500 vojnika 107.g.; pa je već zbog njih trebalo provinciju podijeliti na dva administrativna dijela. Za vojniciima dolaze trgovci i civili koji stvaraju *cannabae*⁹². Takav proces urbanizacije završen je negdje u prvom dijelu vladanja cara Hadrijana (117-138.g.). Upravo u njegovo vrijeme Panonija doživljava uspon i veliki razvoj, a Siscija je također dio tog procvata. O tome svjedoči i posveta na bazi kipa cara Hadrijana (CIL III 3968a)⁹³

Trgovina se razvija i pridonosi bogatstvu grada u 2.st. Siscija je bila jedan od velikih centara trgovine žitom⁹⁴, a vjerojatno i jedno od najvažnijih središta za obradu vune, koja je stizala iz cijelog tog kraja. Nije čudo da upravo iz doline Kupe potječu brojne olovne oznake za obilježavanje bala vune⁹⁵. Uprava za rudnike također je bila u Sisciji (*praepositus splendidissimi vectigalis ferrarium*, CIL III 3953)⁹⁶. Ekonomski razvoj odrazio se i na izgradnju reprezentativnih zgrada, kurije, bazilike, terma, portika, tržnice itd.⁹⁷. U gradu se nalaze i financijska i administrativna tijela. Nakon podjele provincije (106.g.?) činovnik odgovoran za financije Gornje Panonije, *procurator* ranga *centenarius*, imao je središte u Petoviju. U Sisciji je bio *collegium centonariorum* (CIL III 10836) i *beneficarii procuratoris*⁹⁸. Car Hadrijan je vrlo pažljivo organizirao carinsku službu u provincijama teritorija Ilirika. Carina (*portorium*) se naplaćivala na granicama carstva, na granicama provincija, ali i unutar provincija. Carinarnice su se, naravno, nalazile uz važne putove, plovne putove, mostove, raskršća; službenici su im velikom većinom bili oslobođenici i robovi. Nije stoga čudno da je Siscija bila jedna od postaja za *publicum portorium Illyrici*.⁹⁹

Za vrijeme Antonina Pija (138-161.g.) život je mirno tekao bez unutrašnjih borbi, zemlja se obogatila, a što je najvažnije, nikakvi neprijatelji nisu ugrožavali granice carstva¹⁰⁰.

Nakon njega na carski tron dolazi Marko Aurelije (161-180.g.). Njegovo je vladanje vidjelo silne ratove koji su opustošili Panoniju. Već 166. i 167.g. Langobardi i Obiji napadaju provinciju i bivaju poraženi i odbačeni. Ali predah je kratko trajao, jer je duga mora markomanskih ratova već bila počela. S manjim prekidima rat je trajao do 180.g. Već se 167. i 168.g. pokazalo da najveća opasnost za Italiju izlazi iz činjenice da je dunavski limes zapušten i neosiguran. Iznenada je cesta od Italije za limes postala silno važna, a vjerojatno je i Siscija ponovo gledala transporte trupa i snabdijevanje vojske, iako je grad bio u pozadini i ne na prvoj liniji udara (Marko je Aurelije štab stavio u Sirmij ili Singidunum). Opasnost je bila takva da su regrutirani robovi, čak i gladijatori i banditi

(SHA, *Vita Marci*, 21.7). Marko Aurelije odbija Kvade i Markomane, a 179-180.g. obavlja pripreme za osvajanje njihova teritorija. No, u martu 180.g. car umire u Panoniji, a njegov nasljednik Komod na brzinu zaključuje rat i odustaje od očevih planova za osvajanje¹⁰¹.

Markomanski su ratovi posve opustošili panonski prostor, čak se i slika stanovništva tog kraja drastično promijenila, kako se promijenio i cjelokupni život provincije. U Sisciji se nakon Marka Aurelija nailazi na priličan broj osoba s carskim imenima; moguće je da su pojedinci u gradu dobili rimsko građansko pravo, ali među prvcima grada i dalje vidimo potomke onih Italaca, mahom posjednika i trgovaca¹⁰².

Ratovi se nastavljaju za vrijeme Markova nasljednika Komoda (180-193.g.). On ratuje sa Sarmatima (185. i 186.g.), Markomanima i Kvadima (188. i 189.g. - *Expediatio Germanica Tertia*). O strahu i panici u Panoniji svjedoče ostave novca zakopavane u vrijeme sarmatskog rata¹⁰³.

193.g. ubijen je Komod i na prijestolje doveden Pertinaks, no on je vladao samo 87 dana. U to je vrijeme *Legatus Augusti pro praetore* u Gornjoj Panoniji bio, Afrikanac rodom, Septimije Sever (*L. Septimius Severus*). 28. marta su pretorijanci ubili Pertinaksa i odmah su se pojavili novi carevi: Didije Julijan je carski purpur kupio od pretorijanaca, a u Siriji se Pescenije Niger sam proglasio carem. Međutim, zavjerenici, listom ljudi na važnim položajima, koji su uzdigli i napustili Pertinaksa¹⁰⁴, odlučili su se za trećeg - na aprilske ide (13. aprila) legija XIV *Gemina Martia Victrix* u logoru u Karnuntumu proglasila je carem Septimija Severa (SHA, *Vita Severi*, 5.1). On je odmah izdao proglas i najvećom brzinom krenuo u Rim. Nije imao vremena ni za skupljanje vojske, pa se oslanjao samo na panonske legije. Didije je Julijan pao ostavši samo s pretorijancima. 196.g. obračunavši u Maloj Aziji s Pescenijem Nigerom, Septimije Sever kreće (kroz Viminacij, Sirmij, Mursu, Petovij) protiv još jednog uzurpatora, Klodija Albina, u Galiju. Kao upravitelja Panonije ostavio je u Karnuntumu svog sina Karakalu. Tako je Septimije Sever postao prvi od upravitelja Panonije koji je uzdignut do carskog trona¹⁰⁵.

Dolazak Septimija Severa značajan je događaj za cijelu Panoniju. Ekonomske prilike provincije, opustošene markomanskim ratovima počele su se popravljati, naročito u logorima legija i gradovima na limesu, s tim da su neki gradovi posebno nagrađeni. To ne iznenađuje budući da je svoj uspon, snagu i pobjedu dugovao panonskim legijama i panonskim gradovima. Tako su već 194.g. Karnuntum i Akvinkum uzdignuti na rang kolonije, a Siscija (kolonija još od Vespazijana) počašćena je imenom *Septimia* (CIL III 4193 - *Colonia Septimia Siscia Augusta*)¹⁰⁶. Mi danas ne znamo zašto, ali je sigurno da je grad učinio Severu neku uslugu¹⁰⁷. Bez sumnje je to imalo velikog utjecaja na sudbinu grada, značilo velike promjene, možda u uređenju i financiranju¹⁰⁸. U Sisciji se pojavljuje ime (gentilicij) *Septimius* što ukazuje na dodjeljivanje građanskog prava¹⁰⁹. S građanskim i drugim povlasticama, zajedno s oporavkom cijele Panonije, napreduje i razvija se i Siscija, te se urbanistički širi i na desnu obalu Kupe¹¹⁰.

197.g. Septimije Sever odlazi u Mezopotamiju, u rat protiv Parta. Na Istoku ostaje do 202.g. U proljeće te godine vraća se natrag u Rim na proslavu desete godišnjice svog vladanja, vraća se kroz Meziju i Panoniju. Herodijan (3.10.1) kratko napominje da je pri tom car posjetio logore u Meziji i Panoniji. Cijeli se kraj pripremao za posjet, popravljane su ceste kroz Panoniju, Norik i Retiju, grade se nove i reprezentativne zgrade i popravljaju stare i posebno ukrašavaju¹¹¹. Iako ne znamo točno samu trasu puta, možemo biti gotovo sigurni da su car i carska obitelj posjetili Sisciju. Naime, u sviti se nalazila i Karakalina zaručnica Fulvija Plautila, kći pretorijskog prefekta Plautijana. Sačuvan je natpis iz Siska, posveta Fulviji Plautili¹¹². U vremenu nakon posjeta do kraja vladanja Septimija Severa (211.g.) u cijeloj provinciji vlada mir, stabilnost i ekonomski napredak.

Od Septimijevih sinova Geta (211-212.g.) je kratko vladao, a od njegove smrti Karakala sam (Marcus Aurelius Antoninus, 212-217.g.). U njegovo su vrijeme, 214.g., barbari napali Panoniju u najsnažnijem udaru nakon markomanskih ratova i sam je car veći dio te godine proveo u Panoniji, možda i posjetio Sisciju¹¹³. Da je opasnost bila golema svjedoči i to da vojske u provincijama dobivaju naziv *Antoniniana* nakon što su potisnule neprijatelja¹¹⁴. No iste je godine, zajedno s pohvalama, Karakala podijelio vojsku dvaju Panonija na dvije armije kojima upravljaju konzuli, ograničio je snage na dvije legije, pokušao smanjiti autoritet legata pojedinih legija i sredio granicu Panonija reorganizacijom limesa¹¹⁵. To je trebalo donijeti mir i prosperitet ovom području. Naoko je izgledalo tako iako je carstvo financijski već bilo nagriženo. Nije pomogao niti Karakalin edikt iz 212.g. (*Constitutio Antoniniana*, DIO, 78. 9,4-5) kojim su, prema Dionu Kasiju, svi slobodni građani carstva dobili rimsko građansko pravo, pa tako i građani Siscije. Nije pomogao ni novac - *Antoninianus* - što ga Karakala kuje od 215.g. srebrnjak vrijedan dva denarija (metal mu je bio loš i faktična vrijednost zapravo 1,5 denarija).

Nakon kratka Makrinova vladanja (217-218.g.) na prijestolje dolazi Karakalin nećak Elagabal (218-222.g.). Kad je proglašen carem Elagabal je s Istoka krenuo za Rim. Izabrali su kopneni put Panonijom. Dok jedni smatraju da je vjerojatno putovao preko Murse, Petovija, Celeje¹¹⁶, Bojanovski misli da ga je put vodio iz Celeje za Sisciju, Jablanicu, Salonu pa preko Jadrana za Rim¹¹⁷. Zbog careva puta kroz Panoniju vjerojatno su na brzinu popravljane ceste kojima će prolaziti i postavljeni miljokazi u njegovu čast. Tako i najstariji miljokazi na cesti Emona-Siscija-Sirmij potječu upravo iz ovog vremena - Karakalin iz 212.g. i Elagabalov miljokaz iz 219.g.¹¹⁸

Elagabal je umoren i na prijestolje je uzdignut njegov bratić Aleksandar Sever (222-235.g.). O odjeku njegova vladanja u Panoniji imamo veoma malo podataka. Kvadi i Markomani ponovo upadaju u Gornju Panoniju, a Sarmati navaljuju kod Dunavskog koljena, po svoj prilici 227. ili 228.g. - natpisi se nalaze u Sisciji (CIL III 10843, 15181). Intenzivna gradnja i popravljanje cesta u to vrijeme (pogotovo u Panoniji) govore i o nastojanju da vojska bude što spremnija brzo odgovoriti na takve napade. Ipak, natpisi

tako duboko u unutrašnjosti provincije, kao što je Siscija, govore da nisu uspjeli posve spriječiti barbare da prijeđu granicu. Možda je i sama Siscija doživjela pojavu jedne takve skupine pred svojim bedemima ¹¹⁹.

Maksimian Tračanin (235-238.g.) je prvi od vojničkih careva što su u 3.st. došli iz Ilirika. U njegovo vrijeme Panoniju pustoše Dačani i Sarmati, a i poslije se pokrajina nije smirila. Osim vječite prijetnje najezde barbara koja se od istoka valjala prema granicama provincije - Dačani, Sarmati, k tome Markomani i Jazigi - Panoniju su, kao uostalom i cijelo carstvo, razdirale borbe za vlast careva i protucareva u kojima je vojska obilatno sudjelovala i zanemarivala najvažniji problem - granicu. Upravo u vrijeme vojničkih careva Siscija postaje veom važan grad blizu uzburkane granice: u njemu je otvorena tvornica oružja koja se željezom snabdijevala iz rudnika zapadne Bosne. Plovnim putovima i dobrim cestama željezo se dopremalo iz rudnika kod Blagaja na Japri i iz Ljubije. U Sisciji se od njega kovalo oružje za građanske ratove i obranu ugrožene granice ¹²⁰.

U idućim desetljećima Panonija kronično trpi od upada barbarskih plemena, Kvada, Jaziga, Gota... U vrijeme Galijenova (253-268.g.) vladanja očajanje je u tim krajevima bilo toliko da su pobune izbijale jedna za drugom, a loš položaj Panonije postajao je još lošijim. Galijen je neprestano ratovao ¹²¹. 260.g. kriza doživljava vrhunac: prvo upadaju barbari, Galijenov otac i suvladar Valerijan pada u zarobljeništvo perzijskog kralja Šapura, a u podunavskim zemljama se kratko, jedan za drugim uzdižu i padaju dva uzurpatora, Ingenuo (*Ingenuus* - poražen kod Murse) i Regalian (*Regalianus*). Od 261.g. situacija je nešto lakša, osjeća se neko smirenje: pretpostavlja se da je 262.g. Panonija reorganizirana i uglavnom mirna. Negdje u tim godinama utemeljena je u Sisciji carska kovnica novca. Teško je reći kad je to bilo. Da li 260.g. zbog plaćanja vojske koja je ratovala po Panoniji ¹²², ili je bilo 262.g. u vezi s reorganizacijom provincije ¹²³. Predlažu se i drugi datumi ¹²⁴. U svakom slučaju znamo da je kovnica u Sisku osnovana za vrijeme cara Galijena ¹²⁵. Počela je kao mala kovnica s dvije oficine (*officinae*) za koju su materijal i majstori vjerojatno dovedeni iz Rima, iz njegove velike kovnice. Zato prvi sisački novci veoma nalikuju rimskim i zato ih je teško razlikovati. No, vremenom se kovnica povećavala i dobivala na važnosti, radila je sve do početka 5.st. Najveći dio novčanih potreba provincije Panonije od sada podmiruje kovnica u Sisciji. Provincija je mirno živjela neko vrijeme, ali pri kraju Galijenova vladanja ponovo se novac zakopava, što pokazuje strah i neizvjesnost. Ponovo navaljuju Germani i 268.g. sisačka kovnica postaje važna u vojničkom pogledu - kuje novac za troškove germanskih ratova ¹²⁶.

Za vrijeme Klaudija II Gotskog (268-270.g.) provaljuju ponovo u Panoniju Goti i odlučnim udarom ovog sposobnog cara-vojnika (prvog od serije careva Ilira) bivaju poraženi i odbačeni. Tada su u sisačkoj kovnici otvorene još dvije oficine, pa sad rade četiri - uglavnom za potrebe armije ¹²⁷. U ovom burnom razdoblju, provincije Ilirika, naročito Panonija, ne samo da su davale careve, čvrste borce koji su održali carstvo, nego su i djelovale kao element ujedinjenja države. Vjernost panonskih, mezijskih i drugih legija kupovala se novcem, u čemu je i Siscija imala veliku ulogu ¹²⁸. Kad je Klaudije II

umro, senat je za cara izabrao njegova mlađeg brata Kvintila (*M. Aurelius Quintillus*), a izgleda da ga je i vojska prihvatila, budući da kovnice izdaju njegov novac - i Siscija kuje za Kvintila¹²⁹. Nakon samo dvadeset dana vojska se opredijelila za mnogo poznatijeg i sposobnijeg vojskovođu, Aurelijana. Kvintil se ubio. Preuzimanje vlasti i kraj Kvintilova vladanja mogu se dobro datirati novcem iz Siscije.

I car Aurelijan (270-275.g.) kuje u Sisciji, s tim da je on kovnici dodao još dvije oficine, pa ih je sad šest¹³⁰. Aurelijanov novac iz Siscije ima legendu DIVVS CLAVDIVS zato što se Aurelijan bio proglasio nasljednikom Klaudija II. Vojni interesi su koncentrirani u Panoniji, zato kovnica u Sisciji radi punom parom. A da su oči carstva uprte u Panoniju i na Dunav svjedoče novci iz kovnice u Milanu (oko 271.): PANNONIA, GENIVS ILLURICI i DACIA FELIX¹³¹.

Siscija kuje novac i za careve Tacita (275-276.g.) i Florijana (276.g.).

Veliki vojnik i sposoban car - Prob (276-282.g.) donio je blagostanje i cijelom carstvu vratio samopouzdanje. Car je bio presudan za oporavak države. Rodom iz Sirmija, naročito je pažnju obratio Panoniji, a Sisciju smatra svojom. Kovnica je povećana na sedam oficina, a svoju lojalnost deklarira novcem SISCIA PROBI AVG. Prob je prvi počeo u Sisciji kovati brončane medaljone. U tim vremenima i novac pokazuje da je Siscija smatrana barijerom carstva¹³².

Nakon Probove smrti legije su carem proglasile vojnika Kara (*Carus*, 282-283.g.), a on je odmah u Sisciji izdao svoj novac, tako brzo da je još imao Probov revers. Neposredno prije sarmatskog rata 282.g. Kar i jedan mu sin, Numerijan, borave u Sisciji, a Karin (*Carinus*), drugi sin, je na zapadu¹³³. Kad je Kar umro naslijedili su ga sinovi, Numerijan na Istoku (283-284.g.) i Karin na Zapadu (283-285.g.). Pretorijanski prefekt Aper je imao udjela u Numerijanovoj smrti želeći zasjesti na njegovo prijestolje, ali mu se ispriječio drugi vojnik, izvjesni Diokle (*Diocles*) koga je vojska proglasila carem i osvjetnikom 17. septembra 284.g. Karin se pak 284.g. suočio s uzurpatorom Julijanom¹³⁴, koji je iz sjeverne Italije svoju vlast raširio sve do Siscije, u čijoj je kovnici izdavao novac LIBERTAS PVBLICA. No, ovaj je pobunjenik brzo pao; što nije bio slučaj s drugim: u otvorenom sukobu Karin je ubijen, a Diokle je od cijele vojske proglašen carem¹³⁵.

Tako je 284.g. na carski tron Rima stupio čovjek skromna pučkog porijekla, rodom negdje iz Dalmacije, koji će postati preporoditelj države, zapravo utemeljitelj novog Rima - Dioklecijan (*C. Aurelius Valerius Diocletianus*, 284-305.g.). I početak Dioklecijanova vladanja bio je obilježen stalnim ratovima s neprijateljima na granicama carstva. 286.g. imenovao je suvladara Maksimijana (Herkulija). Sarmatske pobjede (njih četiri) su Panoniji osigurale mir. No, mora da se napatila od njihovih napada. Da su barbarske horde dolazile i do Siscije zaključuje se po zakopavanju ostava novca (što se obično događa u vremenima opasnosti), a sam je car morao 293. godinu provesti u Sirmiju u borbama protiv Sarmata¹³⁶. Dioklecijan je shvatio da ne može jedan čovjek upravljati državom, pa niti dvojica. Vjerojatno 293.g. postavio je još dva Cezara: Konstancija Klora na Zapadu uz Maksimijana i Galerija (iskusnog i sposobnog vojnika) uza se na Istoku - i uveo

Tetrarhiju. Možemo računati da od 293.g. Panonija živi mirno. U mirnim vremenima do izražaja dolaze Dioklecijanove goleme reformatorske sposobnosti i vještina za unutrašnju politiku. Ne zna se točno godina kad je Dioklecijan reformirao novac, možda je to bilo 294.g.¹³⁷. U vrijeme prve Tetrarhije odvija se i biva završena administrativna reforma carstva i zajedno s njom nova podjela provincija. Tako je *Pannonia Superior* podijeljena na dva dijela: *Pannonia Prima* i *Savia*; *Pannonia Inferior* postala je *Valeria* i *Pannonia Secunda*. Ne znamo točno kad su provincije podijeljene. Po svoj prilici se to nije dogodilo odjednom, već se postepeno odvijalo, možda od 293. do 296.g.¹³⁸. Osim toga nisu sve Panonije bile istog ranga: *Savia* je bila podređena, dok je *Pannonia Prima* s centrom u Savariji bila njoj nadređena. Od sve četiri glavna je bila *Pannonia Secunda* i centar joj Sirmij. Odmah nakon podjele centar Savije postaje Siscija. Upravitelj je Savije u početku bio *dux*, kasnije *corrector*. Ovaj drugi (NOT. DIGN. Occ. I, 82 id: *Per Pannoniam unum: Saviae*) je činovnik visokog, pretorijanskog ranga¹³⁹. Uz to u Sisciji je bila carska kovnica i riznica Savije¹⁴⁰. To je bilo veliko vrijeme za grad, što se moralo primijetiti i na vanjskom izgledu: kao provincijski centar dobiva novi sjaj, nove građevine i bedeme. Podižu se nove javne zgrade, nova riznica, stambena četvrt. A postaje i episkopalno središte¹⁴¹.

Kršćanske zajednice u Panoniji stvorene su sredinom 3.st. što znamo po Decijevim i Valerijanovim progonima kršćana. Znamo da su zajednice postojale u Sisciji i Sirmiju, kao i u Cibali, Petoviju, Savariji itd. Galijen se izmirio s kršćanima, a onda je Dioklecijan poduzeo posljednje i najveće progone 303.g. Od onih koji su u tim progonima nastradali (npr. Irenej iz Sirmija, Viktorin iz Petovija) najslavniji je martir Kvirin (*Quirinus*), biskup Siscije. Smaknut je 8. juna u Savariji tako što je bačen u rijeku Sibaris s mlinskim kamenom oko vrata. No, ne znamo koje godine (predlažu se sve godine od 303. do 309.). Na mjestu njegova smaknuća u Savariji je bio *locus orationis* gdje se razvio jak mučenički kult, pa je podignuta i bazilika u Konstantinovo vrijeme¹⁴². Kvirin je smaknut u Savariji zato što je ona bila nadređena Sisciji i smaknuće važne osobe kao što je biskup velikog grada vjerojatno je smatrano zadaćom administrativnog centra.

305.g. abdicirali su Dioklecijan i Maksimijan i ustanovljena je druga Tetrarhija: Konstancija Klor i Galerije kao Augusti, Sever i Maksimin Daja kao Cezari. Panoniju na upravu dobiva Cezar Zapada Sever i Siscija je bila njegova kovnica. Nakon 305.g. prekida se na neko vrijeme kovanje srebrnog novca u sisačkoj kovnici¹⁴³, što se može povezati s dolaskom na vlast Severa. 307.g. je Maksencije skinuo Severa i odmah posegnuo za Siscijom, međutim nije tu kovao novac¹⁴⁴. U novembru 308.g. održana je konferencija u Karnuntumu na kojoj je i Dioklecijan bio prisutan. Tada je ustanovljena treća Tetrarhija: Galerije i Licinije kao Augusti, Maksimin Daja i Konstantin (sin Konstancija Klor) kao Cezari. Maksencije je proglašen neprijateljem i uzurpatorom. Izgleda da je Galerije doveo svog ratnog druga i prijatelja Licinija na vlast samo zato da sredi Maksencija. Licinije je dobio Afriku, Hispaniju, Italiju i Ilirik, ali u prva tri područja već vlada Maksencije, tako da se čini da mu je suverenitet bio ograničen samo na Ilirik. Čim je postao August, Licinije je oduzeo Sisciju Maksenciju i podvrgao je sebi, a za njega je imala veliko značenje

prvenstveno kao kovnica, moguće kao glavna Licinijeva kovnica (uz Tesaloniku). 308.g. Siscija je ponovo proradila nakon pauze od godinu dana¹⁴⁵. 310.g. su Maksimin i Konstantin uzdignuti na rang Augusta. Te je godine Siscija još pod vlašću Licinija. 311.g. umro je Galerije, 312. je Konstantin potukao Maksencija kod Milvijskog mosta, a 313. umire Maksimin Daja, poražen od Licinija. Dvojica pobjednika, Konstantin i Licinije dijele carstvo. Međutim, nisu mogli mirovati. Nakon što je Licinijeva zavjera za svrgavanje Konstantina otkrivena, a obaranje Konstantinove statue u Emoni shvaćeno kao direktna provokacija, ovaj je s vojskom od dvadeset tisuća vojnika krenuo iz sjeverne Italije protiv Licinija. U jesen 314.g. Konstantin je krenuo ravno na Sisciju. Naravno, zanimala ga je kovnica i to je jedna od prvih koju je oduzeo svom protivniku. Tu se ponovo kuje srebrni novac. Licinije se nakon poraza kod Cibale povukao na Istok i morao je cijeli Ilirik prepustiti pobjedniku¹⁴⁶.

U tim godinama Konstantin stalno boravi u Panoniji, što se primjećuje i na izgradnji i dotjerivanju panonskih gradova. Gradi se i u Sisciji. Uglavnom nove goleme građevine (kao skladište i žitnice) na dobrobit naselja, a o trošku države¹⁴⁷. Novi se car pokazao sličnim svom velikom prethodniku Dioklecijanu (građevinskom manijaku, kao što veli Laktancije, *De mort. pers.* 7. 8).

324.g. zbio se drugi, odlučni sukob s Licinijem. Konstantin ostaje jedini vladar, teško je reći da li obnovitelj starog ili utemeljitelj nekog novog carstva, budući da su progoni kršćana napokon završeni i ovi dobivaju, ne samo slobodu vjeroispovijesti, nego i znatan utjecaj u državi. 325.g. je održan Nikejski koncil, a nakon koncila utemeljene su biskupije u Panoniji, pored već postojećih u Sisciji, Sirmiju, Mursi, Cibali itd. Međutim u tom kraju i dalje prevladava arijanska shizma¹⁴⁸. 324., 327. i 334.g. Siscija kuje za Konstantinove sinove srebrne novce. Od 324.g. brončani novac kuje pet officina¹⁴⁹. Konstantin je umro 337.g.

Za vrijeme Konstantinovih nasljednika spominje se da je na crkvenom koncilu u Serdiki 343/344.g. (ATHANASIUS, *Apologia contra Arianos*, I.xxv, 8) bio prisutan Marko (Marcus), biskup Siscije. On i još dvojica (biskupi Euterije iz Singidunuma i Aprijan iz Petovija) navode se kao ortodokсни biskupi iz Panonije u kojoj su arijanci gotovo sve zauzeli¹⁵⁰.

Siscija ponovo dolazi u središte interesa u vrijeme borbe Konstancija II (337-361.g.) s uzurpatorom Magnencijem. Do konačnog raskida između njih dvojice dolazi 15. marta 351.g. Zosim (2.45) kaže da je u prvom sukobu kod Atransa (na putu Emona-Celeja) pobijedio Magnencije¹⁵¹. Međutim, nije prihvatio pregovore koje je ponudio Konstancije povukavši se u Cibalu. Ovaj se nadao da će ga Magnencije slijediti do tamo i da će se bitka održati na istom mjestu gdje je njegov otac Konstantin pobijedio Licinija. No, Magnencije je bio previše iskusan vojnik da bi tek tako nasjeo. Umjesto da progoni Konstancija on je na prepad zauzeo Sisciju, te odatle pokušao zauzeti Sirmij. Zosim (2.49) izvještava da je Magnencije na tom maršu imao uza se veliki plijen što ga je dobio pljačkom Siscije. Veći

dio ljeta Magnencije iz Siscije vlada bojnim poljem, a Konstancijeva je vojska pred raspadom. Ipak, odlučna je bitka bila kod Murse 28. septembra 351.g. Pobjednik je ostao Konstancije koji se povlači u Sirmij, dok Magnencije bježi u Italiju, gdje je u Akvileji ubijen¹⁵². Izvještaji kažu da je bilo 54000 mrtvih, da je ta strašna bitka iscrpila posljednje snage carstva koje su mogle braniti granice (EUTROP. 10.13/b/). Osim toga, građanski je rat uništio Panoniju, kako trenutnim razaranjem, tako i ekonomski na duži rok. Primjer je opljačkana i opustošena Siscija, koju nisu zauzeli strani neprijatelji, već jedan pretendent na carski tron¹⁵³.

U vrijeme Magnencija treba datirati i jednu sjajnu drvenu škrinjicu s oplatom od brončanog lima. S prednje strane figurativni reljef, a za nas je posebno značajan donji red gdje je prikazano pet personifikacija gradova: u sredini na prijestolju sjedi Roma, a njoj se obraćaju Kartaga i Konstantinopol (s lijeve strane), te Nikomedija i SISCIA (s desne strane). Mjesto je nalaza nepoznato, a Mommsen je pretpostavljao da je to upravo Siscija, gdje je škrinjica mogla biti izrađena. Ovaj se rad može datirati između 330.g. (kad je Bizant nazvan Konstantinopol) i 358.g. (kad je Nikomedija razorena u potresu). Onih nekoliko mjeseci Magnencijeva vladanja Savijom, točnije između 15. marta i 28. septembra 351.g. su izgleda pravo vrijeme. Uzurpator je naime slavio Rim kao prijestolnicu i kraljicu carstva, kojoj je i Konstantinopol podređen: ovakav se prikaz posve uklapa u njegove nazore. Moguće je da je škrinjica pripadala nekom višem oficiru u Magnencijevoj službi¹⁵⁴.

Međutim, propadanje panonskih gradova više se nije moglo zaustaviti, a naročito je za Sisciju bila Magnencijeva uzurpacija presudna, kao što je bitka kod Murse bila udarac za carstvo. Povjesničar Amijan Marcelin opisuje zaista loše stanje gradova u Panoniji. U vrijeme Valentinijana I (364-375.g.) i njegova suvladara na Istoku Valensa (364-378.) to je propadanje dobilo katastrofalne razmjere. Kad je car posjetio ovu provinciju nisu mogli naći palaču u koju bi ga smjestili - toliko su zgrade građene u velikom sjaju u vrijeme Konstantina bile derutne ili posve srušene¹⁵⁵. Karnuntum je našao posve u ruševinama i napušten (AMM.MARC. 30.5,2). Mnoge su obitelji napustile Panoniju zbog tereta raznih nameta i poreza i u strahu od najgoreg (AMM. MARC. 30.5,6), a jedinu koliko-toliko prikladnu palaču da u njoj provede zimu našao je u Savariji (AMM. MARC. 30.5,14).

Amijan Marcelin opisuje jednu epizodu (26.4,3): Valentinijan i Valens su se istovremeno razboljeli. Vivencije iz Siscije, tada kvestor, dobio je nalog da provede istragu jer se sumnjalo na zavjeru (tj. trovanje), ali nije naišao ni na kakvu potvrdu te sumnje. To je bilo 364.g. Isti je Vivencije kasnije (365-367.g.) bio odličan upravitelj grada Rima, ali čak ni on nije mogao izdržati svađu dva rimska biskupa (AMM. MARC. 27.3,5). Ovdje vidimo kako se potomak Siscije uzdigao do jedne od najuglednijih funkcija u carstvu - bio je upravitelj carske prijestolnice.

Moral i raspoloženje vojske bilo je sasvim u skladu s izgledom gradova - u rasulu. Vojnike se održavalo novcem, tako da se može vidjeti kako u 4.st, kad god je opasno na granicama stiže u Panoniju velika količina novca. Tako je u godinama 367-370. u optičaju

mного novca, dobar dio iz sisačke kovnice, koja je u Valentinijanovo vrijeme odlično organizirana i radi s četiri oficine. Po svoj prilici je novac kovan za potrebe gradnje limesa za obranu provincije kojoj opasno prijete barbari¹⁵⁶. Kad je car osobno došao u Panoniju natjeran barbarskom opasnošću (374-375.g.) ponovo se povećava količina novca, vjerojatno zato jer su se gradovi pripremali i za carev posjet i za rat. Moguće je da su tada neki novci sisačke kovnice izdani u čast careva posjeta Sisciji, o čemu nemamo pisanog spomena¹⁵⁷.

Valentinijan I je umro 375.g. na Dunavu ne dočekavši istinsku katastrofu carstva: 9. augusta 378.g. kod Hadrijanopola Vizigoti su do nogu porazili rimsku vojsku, a i sam je car Valens u bitki poginuo. Njegov je mladi suvladar sa Zapada Gracijan (364-383.g.) zakasnio da mu pomogne. U mjesecima nakon poraza naglo opada aktivnost kovnice u Sisciji, što zbog provale Gota, što zbog činjenice da je veći dio majstora iz kovnice poslan u Sirmij¹⁵⁸, grad što ga je za centar svoje borbe protiv barbara odabrao novi zapovjednik Istoka - Teodozije (Gracijan ga je u jesen 378.g. postavio za *magister militum* da spasi što se spasiti da, a 19. januara 379.g. u Sirmiju je proglašen Augustom).

Barbarska se opasnost nešto smirila, nakon novembra 380.g. kovnica u Sisciji je opet proradila punim zamahom¹⁵⁹. Ali se zato nisu smirile crkvene svađe. 380.g. Teodozije ediktom postavlja nikejsku ortodoksnu vjeru kao jedinu vjeru carstva. 381.g. je odžan koncil u Akvileji na kojem je napokon likvidirana arijanska shizma u Panoniji. Na tom je koncilu bio prisutan i Konstancije (*Constantius*), biskup Siscije¹⁶⁰.

Mir nije dugo trajao. Već 383.g. iz Britanije se pojavljuje uzurpator žedan vlasti - *Magnus Maximus*. On je svrgnuo Gracijana i dao ga ubiti. Zauzeo je Britaniju, Galiju i Hispaniju, a Teodozije je smjesta zauzeo Ilirik (što znamo samo po novcima) i kovnicu u Sisciji, za svaki slučaj, ako Maksim poželi još više. Time je osigurano da zapadni Ilirik, Italiju i Afriku dobije Gracijanov mladi brat Valentinijan II (375-392.g.)¹⁶¹. 384.g. je Valentinijan II ponovo dobio svoju kovnicu Sisciju, a Teodozije je prekinuo vojni pohod u Italiju i sklopio mir s Maksimovim poslanicima¹⁶². U to vrijeme počinje naseljavanje barbara u provincijama Ilirika.

385.g. je došlo do pobune u vojsci. Franački zapovjednik (*magister equitum per Illyricum*) Bauto uzima za vojnike Alane i Hune. Ovi se vojnici nikako nisu mogli naviči na franačke zapovjednike, pa su se pobunili, udružili se s neprijateljskim Sarmatima (koji su provalili preko Dunava) i opustošili Panoniju. Najstrašnije su stradale Savija i Sekunda; ostale su gotovo potpuno paralizirane¹⁶³. Bauto se nije borio protiv Maksima, umro je 388.g. U službi ga je vjerojatno naslijedio Franak Arbogast.

387.g. Maksim više nije htio čekati: udario je na Italiju. Valentinijan II je pobjegao u Tesaloniku po pomoć od Teodozija. Maksim se proširio i odlučio braniti Dravu i Savu, a naročito je pažnju posvetio važnim prijelazima preko tih rijeka Sisciji i Petoviju. Uz to je kovnica u Sisciji bila najveća u Iliriku i zato neophodna uzurpatoru. 388.g. je Teodozije krenuo iz Tesalonike skupivši svoje saveznike Gote, Hune i Alane, čija mu je konjica (naročito strijelci na konjima) bila od presudne važnosti. Sad su već ovi barbari uklopljeni u rimsku vojsku i organizirani kao rimske jedinice. Nisu više zasebne pridružene skupine.

Zapovjednik barbarske vojske vjerojatno je bio Richomer¹⁶⁴. Teodozije je pošao maršem magistralnom cestom sve do Siscije. Napad je kod Siscije bio iznenadan - po vrućini vojnici su konjima pregazili Savu i odmah se sukobili s Maksimovim trupama. Nakon noćnog prekida bitka je nastavljena i vrlo brzo su se uzurpatorovi vojnici predali. Uspjeh je Teodozije bio velik, tim više što je Siscija bila dobro utvrđena. Iz Siscije je krenuo za Petovij, gdje je u drugoj i odlučnoj bitki uništio Marsimova brata Marcelina. Tako je Teodozije pobijedio u građanskom ratu, a Maksima su njegovi vojnici ubili u Akvileji 28. augusta 388.g.¹⁶⁵. U to isto vrijeme prestaje kovanje novca u Sisciji, što je bar desetak godina ranije nego u drugim kovnicama Ilirika. Možda se radi o nekim upadima barbara o kojima pisani izvori šute¹⁶⁶, ili je prevelika opasnost za kovnicu dolazila od barbara, federata naseljenih u okolici grada¹⁶⁷. Nakon ovog prekida ponovo kuje do 392.g, a onda nakon još jednog prekida, posljednji put kuje od 408. do 423.g. za careve Honorija (395-423.g.) i Teodozija II (408-450.g.). Nakon toga se više nije aktivirala¹⁶⁸.

Teodozije je umro 395.g. i to je bio kraj rimskog carstva kakvo je do tad postojalo: od sada su to dva carstva, zapadnim vlada Honorije, istočnim Arkadije¹⁶⁹.

Za Panoniju nastupaju nemirna vremena, "sve je više barbara i sve je manje Rimljana". Istočni dvor pretendira na Ilirik i koristi barbare za svoje ciljeve. Za vrijeme Valentinijana III (425-455.g.) Zapad se odrekao Ilirika. No, sad ni Istok nije bio baš zainteresiran za nesretnu provinciju. 432.g. je sklopljen ugovor između istočnog cara Teodozija II i vojvode Aecija, Valentinijanova zapovjednika. Tim je ugovorom Savija pripala Aeciju (IORD. *Rom.* 329; CASSIOD. *Var.* II.1,9), a zapravo su Savija i Valerija otvorene Hunima da se tu nasele. Tako Huni postaju faktički gospodari Panonije, pa prema tome i Siscije. Kad je hunska država propala, ove krajeve ponovo preuzima istočno carstvo i 455.g. ugovorom dopušta Ostrogotima da se tu nasele. Teodorik, kralj Ostrogota je službeni vladar Panonije. Kasidor (*Var.* 4.49) kaže da Teodorik (između 507. i 511.g.) vlada i Siscijom ili Savijom. U njegovo je vrijeme Siscija glavni centar Savije i možemo pretpostaviti da se život u njoj donekle normalizirao¹⁷⁰. U svim tim previranjima sve je manje spomena i Siscije. 530.g. je bio crkveni skup u Saloni kome prisustvuje i Ivan (*Iohannes*) biskup Siscije¹⁷¹, a tri godine kasnije, opet na koncilu u Saloni pojavljuje se biskup Siscije Konstancije (*Constantius*)¹⁷².

Teška vremena gradu još predstoje, naročito za vrijeme provale Avara i Slavena. Ipak, bar je crkveni kontinuitet do vremena Avara za Sisciju dokaziv¹⁷³. Europa je zakoračila u srednji vijek i to je već novo poglavlje u povijesti grada.

POPIS KRATICA

AAASH	<i>Acta Archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae</i> , Budapest
Adriatica	<i>Adriatica praehistorica et antiqua</i> , Miscellanea Gregorio Novak Dicata, Zagreb 1970.
Alba Regia	Annales Musei Stephani regis, Székesfehérvár
Antaeus	“Antaeus”, Mitteilungen des archäologischen Instituts der ungarischen Akademie der Wissenschaften
Antidoron	<i>Antidoron</i> Michaeli Abramić Septuagenario oblatum, vol. I. Split, 1954-57.
ARP	A. LENGYEL & RADAN, eds. <i>The Archaeology of Roman Pannonia</i> , University Press of Kentucky & Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.
ARR	Arheološki radovi i rasprave, Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
CAH	Cambridge Ancient History, Cambridge University Press
CBI	Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo
GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu
Izd. HADa	Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb-Split-Pula
JRS	Journal of Roman Studies, London
Klio	“Klio”, Beiträge zur alten Geschichte, Leipzig
Numismatika	“Numismatika”, Vjesnik numismatičkog društva u Zagrebu
Prilozi	“Prilozi”, Institut za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za arheologiju
RE	Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart, Der Kleine Pauly
Situla	“Situla”, Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani
VAMZ	Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu
ŽA	Živa antika, Skopje, Filozofski fakultet - Seminar za klasičnu filologiju

BILJEŠKE

Ovaj je tekst sastavljen za znanstveni skup SISAK, više od 2000 godina postojanja održan u Sisku 6.10.1989.g.

- 1 Wilkes 1969, 62.
- 2 Thomson 1948, 247 i d. Mócsy 1962, 527-8; Wilkes 1969, 34; Mócsy 1974, 12-3. ARP, 1980, 24; Barkóczy 1980, 85.
- 3 Rostovzeff 1963, 642, n.78; Fitz 1980 b, 141; Vrbanović 1981, 188.
- 5 Fluss 1927, 362; Šašel 1974, 705 i d.
- 6 Fluss 1927, 362; Mócsy, 1962, 515; Mócsy, 1974, 114; Šašel, 1974, 702 id. Vrbanović 1981, 187; Nenadić 1987, 72.
- 7 Faber 1973, 152.
- 8 Wilkes 1969, 183,190; Šašel Kos 1986, 34,138; Nenadić, 1987, 72.
- 9 Mócsy 1962, 527-8; Mócsy, 1974, 12,22,32; Šašel 1974, 731. ARP, 1980, 24. Barkóczy 1980, 85,90.
- 10 "Rimska Ilirija od Apiana Aleksandrinskog", prev. Ante Starčević, Arhiv za povjesticu jugoslavensku VII, 1863, 163 id. Zanimljivo je da Apijan kao Tuditanova suborca spominje Panduzu, za razliku od Livija (*Per.* 59) koji kaže da je Tuditana zapravo spasio sjajan vojnik Decim Junije Brut (*D. Iunius Brutus*). Po Liviju se ravna i Mommsen, 1869, 172.
- 11 Klemenc 1963, 55.
- 12 Mócsy 1974, 13; Barkóczy 1980, 85.
- 13 Mócsy 1974, 13,22; Barkóczy 1980, 85.
- 14 Mommsen 1869, 172; Šašel 1974, 731; Wilkes 1969, 33-4 smatra da nije baš vjerojatno da je Metel 118.g.pr.Kr. iz Segeste krenuo na Delmate. Iako nema izvještaja o trijumfu iz Segeste. Metel je ipak dobio 117.g.pr.Kr. trijumf iz delmatskog rata i naziv *Delmaticus*.
- 15 Mócsy 1974, 15.
- 16 Barkóczy 1980, 85; Lengyel, 1980, 477; Fluss 1921, 835 datira borbe u 88.g.pr.Kr. U 85.g.pr.Kr. pobjedu propretora (?) Azijagena nad Skordiscima stavlja M. Deissmann-Merten, *Der Kleine Pauly* 5, 1979, 48, s.v. Scipio.
- 17 Klemenc 1963, 55.
- 18 Nenadić 1987, 72.
- 19 Wilkes 1969, 38; suprotno mišljenje iznosi Barkóczy, 1980, 87.
- 20 Syme 1939, 240.
- 21 Šašel 1974, 731.
- 22 Syme 1939, 239 id.
- 23 Barkóczy 1980, 87
- 24 Miltner 1937; Syme, 1939, 240; Mócsy 1974, 22-3.
- 25 Još je sporno da li je krenuo iz Senije na liburnskoj obali - Wilkes, 1969, 52. ili iz Burnuma ili Tarsatike - Šašel 1974, 731-3.
- 26 Syme 1939, 240; Barkóczy, 1980, 88.
- 27 Wilkes 1969, 52; Mócsy 1974, 22.
- 28 Fluss 1927, 362.
- 29 Wilkes 1969, 53.
- 30 Šašel Kos 1986, Dionov tekst: 131-3, komentar: 136-46.

- 31 Tarn & Charlesworth 1934, 86 id; Faber 1973, 152; Mócsy, 1974, 22.
- 32 Tako neki autori procjenjuju veličinu vojske koja je zauzela Sisciju. Šašel Kos 1986, 142. Vrbanović 1981, 187.
- 33 Wilkes 1969, 52; Faber 1973, 152.
- 34 Šašel 1974, 732; Šašel Kos, 1986, 132.
- 35 Šašel 1974, 732.
- 36 Wilkes 1969, 53.
- 37 Šašel Kos 1986, 140.
- 38 Tarn & Charlesworth, 1934, 86 id; Wilkes, 1969, 53; Mócsy, 1974, 22-3; Barkóczy 1980, 88; Póczy 1980, 268.
- 39 Tarn & Charlesworth, 1934, 86 id; Wilkes; 1969, 53; Barkóczy 1980, 87-8.
- 40 Klemenc 1963, 56.
- 41 Syme 1939, 241.
- 42 Vrbanović 1981, 188.
- 43 Bojanovski 1984, 156.
- 44 Posve suprotno mišljenje iznosi Josifović 1956, 144 id.
- 45 Syme 1934, 356; Miltner 1937; Syme 1939, 240,390; Mirković 1971, 11-2; Šašel Kos 1986, 144-6; Bojanovski 1988, 42 id.
- 46 Syme 1939, 390; Wilkes 1969, 62.
- 47 Doduše to je izrečeno povodom panonskog ustanka, ali dobro ocrtava značenje doline Save za Rim i njegovu obranu.
- 48 Syme 1934, 355.
- 49 Syme 1939, 390; Mócsy 1962, 540.
- 50 Syme 1939, 390; Mócsy, 1962, 540.
- 51 Wilkes 1969, 63; Šašel Kos 1986, 154-5.
- 52 Syme 1939, 394; Mócsy 1962, 540; Wilkes 1969, 63 id; Mirković 1971, 12; Mócsy 1974, 12. Šašel 1974, 733.
- 53 Syme 1939, 400; Wilkes 1969, 65-6.
- 54 Klemenc 1963 56; Barkóczy 1980, 90.
- 55 Syme 1939, 400; Wilkes 1969, 67-8.
- 56 Glavni izvori za *Bellum Batonianum* su Vell. Pat. 2,110-116; DIO, 55,28-34; 56,11-17. Šašel Kos, 1986, Dionov tekst - 169.
- 57 Pašalić 1975, 379 i d
- 58 Rau 1925, 316 i d; Syme 1934, 369-71; Syme 1939, 432-6; Pašalić 1975, 377-8; Mócsy 1962, 544 i d; Wilkes 1969, 69-71; Šašel 1974, 733-4; Šašel Kos 1986, 182-6.
- 59 Suet. *Tib.* 16: daje 15 legija i isto toliko pomoćnih četa po broju vojnika.
- 60 Rau 1925, 324 id; Syme 1934, 372-3; Pašalić 1975, 378-9; Wilkes 1969, 73.
- 61 Stein, RE, III Halbb. 2. Reihe, 1929, 368, s.v. Scenobarbus; Wilkes 1969, 73
- 62 Rau 1925, 329 id; Pašalić 1975, 379 id; Wilkes 1969, 73-4.
- 63 Šašel Kos 1986, 188.
- 64 Rau 1925, 336 i d; Pašalić 1975, 379 i d; Wilkes 1969, 74-6; Šašel Kos 1986, 188.
- 65 Wilkes 1969, 76.
- 66 Fitz 1980, 153.
- 67 Syme & Collingwood 1934, 804; Pašalić 1975, 379 i d; Nagy 1970.; Šašel Kos 1986, 189-90

- 68 Barkóczy 1980, 89.
- 69 Mócsy 1962, 548; Šašel 1974, 562 i d.
- 70 Syme & Collingwood 1934, 804; Klemenc 1963, 57; Fitz 1980, 131; Vrbanović 1981, 188.
- 71 Bojanovski 1974; Soproni 1980, 211 i d; Bojanovski 1984, 155, 253; Nenadić 1987, 73.
- 72 Dio, 57.4, 1-5 tekst kod Šašel Kos 1986, 194-6; Syme 1939, 437.
- 73 Klemenc 1963, 57.
- 74 Šašel Kos 1986, 206-8.
- 75 Charlesworth 1936, 17.
- 76 Šašel Kos, 1986, 208.
- 77 Fluss 1927, 363; Mócsy 1962, 597; Barkóczy 1964, 260; Mócsy 1974, 112-3; Šašel 1974, 734, 736; Vrbanović 1981, 188.
- 78 Póczy 1980, 268.
- 79 Šašel 1974, 734.
- 80 Faber 1973, 203; Mócsy 1974, 113, 130; Bojanovski 1984, 249-54.
- 81 Fitz 1980, 143-4; Zaninović 1981, 203.
- 82 Rostovzeff 1963, 245-6.
- 83 CIL III 14387 - Dessau 9199, Stein, Re, Supplementband I, 1903, 97, s.v. *Antonius*. Kasnije je postao *primus pilus* legije I *Italica*, a 69.g. je već tribun pretorijanaca - Galba je nakon Neronove smrti naredio da ga se izbaci (TAC. *Hist.* 1.20).
- 84 Syme 1936, 177.
- 85 Vrbanović 1981, 188; Šašel Kos 1986, 210-14.
- 86 Dušanić 1983, 20-1.
- 87 Rostovzeff 1963, 236.
- 88 CIL III 3980. G. Libertini, *Fasti Archaeologici* II, 1947, 396, br. 3343; Mócsy 1962, 771
- 89 Mócsy 1962, 773; Fitz 1980, 173.
- 90 Klemenc 1963, 58; Mócsy 1962, 586 - smatra da je podijeljena između 103. i 107. god, vjerojatno 103.g.
- 91 Šašel 1974, 737; Soproni 1980, 58.
- 92 Fitz 1962, 26; Fitz 1980, 145.
- 93 Zaninović 1981, 206.
- 94 Zaninović 1981, 202. Na primjer natpisi posvećeni Cereri, vidi kod Hoffiller & Saria 1938, br. 527 (CIL III 3942) i br. 537 (CIL III 10842).
- 95 Fitz 1980, 325.
- 96 Bojanovski 1984, 156.
- 97 Póczy 1980, 268.
- 98 Mócsy 1962, 603; Fitz 1980, 129.
- 99 Šašel 1974, 736; Fitz 1980, 130; Bojanovski 1984, 156.
- 100 Fitz 1962, 32.
- 101 Weber 1936, 362-4; Šašel Kos 1986, 240-52.
- 102 Barkóczy 1964, 259-61; Šašel Kos 1986, 244.
- 103 Fitz 1962, 83 i d, 87 i d.
- 104 Fitz 1969, Zavjera je bila vrlo pažljivo pripremana, vidi Šašel Kos 1986, 360.
- 105 Miller 1956, 3 id; Fitz 1962, 89-92; Fitz 1980, 127; Šašel Kos 1986, 256, 360.
- 106 Fluss 1927, 362; Mócsy 1962, 602; Fitz 1980, 152; Šašel Kos 1986, 382.

- 107 Mócsy 1962, 599.
- 108 Ako možemo uspoređivati s podacima iz Savarije (*Kalendarium Septimianum*) o novom finan-cijskom poslovanju - Mócsy 1974, 219.
- 109 Barkóczy 1964, 260.
- 110 Vrbanović 1981, 189.
- 111 Miller 1956, 19; Šašel 1974, 737.
- 112 CIL III 3968:/Fulviae Plaut illae Aug (ustae) sponsae/ imperatoris Antonini Aug(usti) republ(ica) Siscianorum. Hoffiller & Saria 1938, br. 560; Fitz 1959; Šašel Kos 1986, 384.
- 113 Iako se uglavnom smatra da je car u Panoniju išao preko Akvileje, Emone, Petovija, Murse i Sirmija, natpis iz Marsonije kod Slavenskog Broda (CIL III 3269) posvećen Karakali i Juliji Domni možda indicira drugu rutu, od Emone kroz Sisciju za Sirmij; Šašel Kos 1986, 388 i d.
- 114 Fitz 1962, 98-9; Mócsy 1962, 563; Šašel Kos 1986, 390.
- 115 Miller 1956, 48; Fitz 1962, 73; Fitz 1978.; Fitz 1980 , 127; Šašel Kos 1986, 392.
- 116 Šašel 1956, 267 i d.
- 117 Bojanovski 1973.
- 118 Mócsy 1962, 656; Bojanovski 1973, 169-73; Bojanovski 1984, 149-50. Mišljenje je da Elagabalova vlada nije ni malo brinula za održavanje cesta, pa su zato njegovi miljojaki malobrojni - Šašel Kos 1986, 270.
- 119 Ensslin 1956 , 66; Fitz 1962, ili; Mócsy 1962, 563; Šašel Kos 1986, 400.
- 120 Ovi su rudnici intenzivnu proizvodnju bili započeli još za Septimija Severa u vrijeme procvata Panonije. Sergejevski 1963; Mirković 1971, 34; Póczy 1980, 268.
- 121 Alföldi 1956 , 147.
- 122 Póczy 1980, 268.
- 123 Alföldi 1956 , 186; Mócsy 1962, 566, 693; Barkóczy 1980, 105; Fitz 1980 , 333.
- 124 Bíró-Sey 1980, 344 - 268. godina; Šašel 1974, 720 - 259. godina i 262. godina.
- 125 Fluss 1927, 363; Mattingly 1960, 116, pl. XXXII, 8; Nenadić 1987, 93.
- 126 Bíró-Sey 1980, 344; Barkóczy 1980, 105; Fitz 1980 , 333; Nenadić 1987, 93; Lallemand 1988, 155.
- 127 Mattingly 1960, 118; Bíró-Sey 1980, 345; Nenadić 1987, 93.
- 128 Alföldi 1956 , 200-1.
- 129 Alföldi 1956 , 192-3; Stevenson & Madden 1964, s.v. *Quintillus*.
- 130 Mattingly 1960, 118; Bíró-sey 1980, 345; Nenadić 1987, 93.
- 131 Mattingly 1956, 310.
- 132 Horvat 1933, 21; Mattingly 1956, 319-20; Stevenson & Madden 1964, s.v. *Siscia*; Bíró-Sey 1980, 345; Nenadić 1987, 93.
- 133 Pink 1957; Bíró-Sey 1980, 345.
- 134 *M. Aurelius Iulianus*, Premerstein 1901, 1652
- 135 Mattingly 1956,
- 136 Jeločnik 1961, 64; Mirković 1971, 36.
- 137 Mattingly 1960, 212; Jeločnik 1961, 59.
- 138 Ensslin 1956 , 390-3; Mócsy 1962, 588, 611.
- 139 Premerstein 1901, 1651-2; Vulić 1921, 258.
- 140 Fluss 1927, 363; Mócsy 1974, 273; Fitz 1980 , 127; Nenadić 1987, 74.

- 141 Póczy 1980, 245, 268.
- 142 Baynes 1956, 646 i d; Mattingly 1956, 338-9; Mócsy 1962, 751-2; Mócsy 1974, 326, 328; Šašel 1974, izvor br. 21, 739; Fitz 1980, 168; Leksikon ikinografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb, 1979, s.v. Kvirin
- 143 Bíró-Sey 1980, 345.
- 144 Bruun 1988, 166-7.

- 145 Mattingly 1956, 347 i d; Mirković 1971, 37; Jeločnik 1973, 153, 179-80; Bruun 1988, 116-7, 126-31.
- 146 Baynes 1956, 691-2; Mirković 1971, 37; Bíró-Sey 1980, 345.
- 147 Póczy 1980, 245.
- 148 Fitz 1980, 168; Thomas 1980, 196.
- 149 Bíró-Sey 1980, 345.
- 150 Mócsy 1962, 753; Šašel 1974, izvori br. 15, 15a.
- 151 Što nije posve pouzdan podatak, vidi Mommsen, *CIL* III, str. 627
- 152 Gibbon 1776, vol. V, 592-4; Mócsy 1962, 575; Mócsy 1974, 286; Šašel 1974, izvor br. 22.
- 153 Usporedi Gibbon 1776, vol. I, 594-5; Mirković 1971, 38, 45.
- 154 Mommsen *CIL* III 3969; Hoffiller & Saria 1938, br. 565; 260-1; Toynbee 1947, 142; Buschhausen 1971, 23 i d. A. taf. 1-6; Gáspár 1986, Kat. no. 903: daje kao mjesto nalaza Pécs, što je opća tradicija, ali nije točno, str. 226-7, taf. XXIV-XXVI.
- 155 Lányi 1969, 46; Póczy 1980, 253.
- 156 Lányi 1969,
- 157 Pearce 1968, 137.
- 158 Pearce 1968, 138.
- 159 Pearce 1968, 139.
- 160 Mócsy 1962, 755; Šašel 1974, izvor br. 18.
- 161 Klemenc 1952, 78; Pearce 1968, str. XX.
- 162 Pearce 1968, str. XXII, 139.
- 163 A. Lippold, *Der Kleine Pauly* I, 1979, s.v. *Bauto*; Ensslin, 1931, 132 i d; Barkóczi 1980, 117.
- 164 Philostorgios 10.8; Ensslin 1931, 138.
- 165 Gibbon 1776, vol. II, 25-7; Šašel 1974, izvor br. 17; Ambros. *Epist. class.* 1.40,23; br. 19: LATINI PACATI DREPANII *Panegyricus Theodosio Augusto dictus*, održan u Rimu 389.g. gdje opisuje Sisciju kao svjedoka Teodozijeve pobjede; br. 24: u ovo vrijeme u Sisciji boravi *Cohors III Alpina* ili *Alpinorum* (NOT. DIGN. *Occ.* XXXII, 57) - vidi i Fluss 1927, 363.
- 166 Pearce 1968, 140; Bíró-Sey 1980, 345; 387. godinu daje Mócsy 1962, 578
- 167 Mócsy 1974, 343.
- 168 Bíró-Sey 1980, 345.
- 169 Mócsy 1962, 580-2.
- 170 Mirković 1971, 42-8; Šašel 1974, izvor br. 28, 738.
- 171 Šašel 1974, izvor br. 40.
- 172 Šašel 1974, izvor br. 41.
- 173 Mócsy 1962, 775.

POPIS LITERATURE

- Alföldi 1956 a
Alföldi 1956 b
Barkóczy 1964

Barkóczy 1980
Baynes 1956 a
Baynes 1956 b
Bíró-Sey 1980
Bojanovski 1973

Bojanovski 1974

Bojanovski 1984

Bojanovski 1988
Bruun 1988

Buschhausen 1971

Charlesworth 1936
Dušanić 1983

Ensslin 1931

Ensslin 1956 a
Ensslin 1956 b
Faber 1973
Fitz 1959

Fitz 1962

Fitz 1969

Fitz 1978

Fitz 1980 a
Fitz 1980 b
Fitz 1980 c
Fitz 1980 d
Fluss 1921
Fluss 1927
Gaspar 1986

Gibbon 1776
- A. Alföldi, *The Invasions of Peoples from the Rhine to the Black Sea*, CAH XII
A. Alföldi, *The Crisis of the Empire (A. D. 249-270)*, CAH XII
L. Barkóczy, *The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian*
AAASH 16, 257-356
L. Barkóczy, *History of Pannonia*, ARP, 85 id.
N. H. Baynes, *The Great Persecution*, CAH XII
N. H. Baynes, *Constantine*, CAH XII
K. Bíró-Sey, *Currency*, ARP, 337 id.
I. Bojanovski, *Novi Elagabalov miljokaz iz Bosanske Posavine*, VAMZ 6-7,
163-173
I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, CBI knjiga
2, Sarajevo
I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja
u rimskoj provinciji Dalmaciji, IV - Rimska cesta Siscia-Sirmium (Tab. Peut.) i
njena topografija*, Godišnjak CBI, Sarajevo, 22, 146-265
I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, CBI knjiga 6, Sarajevo
P. Bruun, *Čentur Revisited. Notes on the aes coinage of the mint of Siscia under
Licinius, AD 308-313*, STUDIA NUMISMATICA LABACENSIA, Alexandro
Jeločnik Oblata, P. Kos & Ž. Demo eds. (Situla 26), 115-140
H. Buschhausen, *Die spätrömische Metallscribia und frühchristlichen Reliquiare*
(Wiener Byzantinische Studien, Band IX), Wien
M. P. Charlesworth, *The Flavian Dynasty*, CAH XI
S. Dušanić, *Moesia and Pannonia in Domitians Last War on the Danube*,
ŽA 33, 13-21
W. Ensslin, *Zum Heermeisteramt des spätrömischen Reiches*, Klio 24,
102-147, 467-501
W. Ensslin, *The Senate and the Army*, CAH XII
W. Ensslin, *The Reforms of Diocletian*, CAH XII
A. Faber, *Građa za topografiju antičkog Siska*, VAMZ, 6-7, 133-162
J. Fitz, *Der Besuch des Septimius Severus in Pannonien im Jahre 202 u. Z.*,
AAASH 11, 237-263
J. Fitz, *A Military History of Pannonia from the Marcomann Wars to the Death
of Alexander Severus (180-235)*, AAASH 14, 25-112
J. Fitz, *Die Personalpolitik des Septimius Severus im Bürgerkrieg von 193-197*,
Alba Regia 10, 69-86
J. Fitz, *Grenzberichtigung im Jahre 214 zwischen Pannonia Superior und Inferior*,
Alba Regia 16, 71-86
J. Fitz, *Administration and Army*, ARP, 125 i d.
J. Fitz, *Population*, ARP, 141 i d.
J. Fitz, *The Way of Life*, ARP, 161 i d.
J. Fitz, *Economic Life*, ARP, 323 i d.
Fluss, RE, III Halbb. 2. Reihe, coll. 831-835, s. v. *Scordisci*
Fluss, RE, V Halbb. 2. Reihe, coll. 361-363, s. v. *Siscia*
D. Gaspar, *Römische Kästchen aus Pannonien*, Antaeus 15, Teil I - Text,
Teil II - Tafeln
E. Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, reprint New York
(nema godina izdanja)

- Hoffiller & Saria 1938 V. Hoffiller & B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien*. Heft I: *Noricum und Pannonia Superior*, Zagreb
- Horvat 1933 B. Horvat, Do sad nepoznat brončan medaljon cara Dioklecijana i Maksimijana Herkulija, *Numismatika*, 19-22
- Jeločnik 1961 A. Jeločnik, *Najdba argenteusov zgodnje tetrarhije v Sisku*, Situla 3
- Jeločnik 1973 A. Jeločnik, *The Čentur Hoard: Folles of Maxentius and of the Tetrarchy*, Situla 12
- Josipović 1956 S. Josipović, Oktavijanovo ratovanje u Iliriku, *ŽA* 6, 138-165
- Klemenc 1952 J. Klemenc, Teodozijev pohod proti Maximusu iz Siscije do Petovija, *Zgodovinski časopis* ("Kosov zbornik") 6-7, Ljubljana, 78-88
- Klemenc 1963 J. Klemenc, Der pannonische Limes in Jugoslawien, *ARR* 3, 55-68
- Lallemand 1988 J. Lallemand, Une pièce d'or inédite de Constance II pour Siscia découverte à Dourbes (province de Namur, Belgique), *STUDIA NUMISMATICA LABACENSIA Alexandro Jeločnik Oblata*, P. Kos & Ž. Demo eds. (Situla 16), 155-158
- Lányi 1969 V. Lányi, The Coinage of Valentinian I in Siscia, *AAASH* 21, 33-46
- Lengyel 1980 A. Lengyel, Chronological Table, *ARP*, 477 id.
- Mattingly 1956 H. Mattingly, The Imperial Recovery, *CAH XII*
- Mattingly 1960 H. Mattingly, *Roman Coins, From the earliest times to the fall of the western Empire*, London (prvo izd. 1928)
- Miller 1956 N. Miller, The Army and the Imperial House, *CAH XII*
- Miltner 1937 F. Miltner, Augustus-Kampf um die Donaugrenze, *Klio* 30 (n. f. 12, 2), 200-226
- Mirković 1971 M. Mirković, Sirmium - its History from the I century A. D. to 582 A. D. *SIRMIUM, Archaeological Investigations in Syrmian Pannonia I*, Beograd, 5-90
- Mócsy 1962 A. Mócsy, *RE*, Supplementband IX, coll. 516-776, s. v. *Pannonia*
- Mócsy 1974 A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, trans. Sh. Frere, London & Boston
- Mommsen 1869 Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, vol. II, Berlin, (5. izdanje)
- Nagy 1970 T. Nagy, Der Aufstand der pannonisch-dalmatischen Völker und die Frage der Zweiteilung Illyricums, *Adriatica*, 459-466
- Nenadić 1987 V. Nenadić, Prilog proučavanju antičke Sisciae, *Prilozi* 3/4, 71-102
- Pašalić 1975 E. Pašalić, *Quaestiones de bello Delmatico Pannonicique*, Sabrano djelo, Sarajevo, 376-421 (*Godišnjak istorijskog društva BiH* 8 - 1956 - 245-300)
- Pearce 1968 J. W. E. Pearce, Valentinijan I - Theodosius I, u H. Mattingly, C. H. V. Sutherland, R. A. G. Carson, eds. *The Roman Imperial Coinage*, vol. IX, London (prvo izdanje 1933)
- Pink 1957 K. Pink, Die Münzstätte Siscia unter Carus und seinen Söhnen, *Antidoron*, 88-94
- Póczy 1980 K. Póczy, Pannonian cities, *ARP*, 239 i d.
- Premmerstein 1901 A. von Premmerstein, *RE*, IV, coll. 1646-1656, s. v. *Corrector*
- Rau 1925 R. Rau, Zur Geschichte des pannonisch-dalmatischen Kriegs der Jahre 6-9 n. Chr., *Klio* 19, 313-346
- Rostovzeff 1963 M. Rostovzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford, Clarendon Press (prvo izd. 1926)
- Sergejevski 1963 D. Sergejevski, Rimski rudnici željeza u sjeverozapadnoj Bosni, *GZM*, n. s. 18, 85-102
- Soproni 1980 a S. Soproni, Geography of Pannonia, *ARP*, 57 i d.
- Soproni 1098 b S. Soproni, Roads, *ARP*, 207 i d.
- Stevenson & Madden 1964 S. V. Stevenson & F. W. Madden, *A Dictionary of Roman Coins, Republican and Imperial*, London (prvo izd. 1889)
- Syme 1934 R. Syme, The Northern Frontiers under Augustus, *CAH X*

Syme & Collingwood 1934

R. Syme & R. G. Collingwood, *The Northern Frontiers from Tiberius to Nero*, CAH X

Syme 1936

R. Syme, *Flavian Wars and Frontiers*, CAH XI

Syme 1939

R. Syme, *The Roman Revolution*, Oxford, Clarendon Press

Šašel 1956

J. Šašel, *Elagabalov miljnik v celejanskem municipalnem področju*, ŽA 6-2, 267-275

Šašel 1974

J. Šašel, RE, Supplementband XIV, coll. 702-541, s. v. *Siscia*

Šašel-Kos 1986

M. Šašel-Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadraniem in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Ljubljana

Tarn & Charlesworth 1934

W. W. Tarn & M. P. Charlesworth, *The War of the East against the West*, CAH X

Thomas 1980

E. B. Thomas, *Religion*, ARP, 177 i d.

Thomson 1948

J. O. Thomson, *History of Ancient Geography*, Cambridge University Press

Toynbee 1947

J. M. C. Toynbee, *Roma and Constantinopolis in Late-Antique Art from 312 to 365*, JRS 37, 135-144

Vrbanović 1981

S. Vrbanović, *Prilog proučavanju topografije Siscije*, Izd. HADa, Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolici (14-16. studenog 1978.), Zagreb, 187-200

Vulić 1921

N. Vulić, RE, III Halbb. 2. Reihe, col. 258, s. v. *Savia*

Weber 1936

W. Weber, *The Antonines*, CAH XI

Wilkes 1969

J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London

Zaninović 1981

M. Zaninović, *Siscia u svojim natpisima*, Izd. HADa, Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolici (14-16. studenog 1978), Zagreb, 201-208

S u m m a r y

SISCIA IN THE ANCIENT SOURCES

Siscia entered the world of Rome in the 2nd century BC. Being besieged several times, it was conquered by Octavian in 35 BC. Since then Siscia was a Roman town. Being an important strategic point, it was of great importance during *Bellum Batonianum* 6-9 A.D. Here, Tiberius situated the strongest military forces of that times. *Vespasian* raised it to the rank of a colony, probably AD 71, to *colonia Flavia Siscia* as inscriptions say. As early as then the town starts to develop intensively. It flourished during the reign of *Hadrian*. A very important event for the whole of *Pannonia* was the accession of *Severus Lucius Septimius* to the throne. Very probably, due to the favours Siscia had done to the emperor during his struggle for power, it received the title of *Colonia Siscia Septimia Augusta* (AD 194). During the reigns of these military emperors an iron workshop was opened in the town. It was supplied from mines in western Bosnia. During the reign of *Gallien* a mint to meet the military needs was opened in Siscia. When *Diocletian* reformed the state, he divided *Pannonia* again, and Siscia became a centre of the *Savia* province, with a mint and a treasury for the whole of province. During *Diocletian's* persecutions of Christians, *Quirinus*, the bishop of Siscia, died a martyr's death. Being the town of *Licinius* (and a mint), it was important in the war between *Constantine* and *Licinius* AD 314. After the war, in *Constantine's* times, Siscia was very prosperous like many *Pannonian* towns. It became the focus of attention during the struggles of *Constantine II* with usurper *Magnentius* AD

351, by whom it was conquered and plundered. AD 388, emperor Theodosius and usurper Maximus clashed near Siscia, and Theodosius won. The mint was closed at that time. But it continued to work for some time during the reign of Honorius and Theodosius II, when it definitely stopped to work. During the reign of Valentinian III, Savia was opened to the colonization of Huns, but after the ruin of the Hunnish state Ostrogoths arrived. Siscia was a part of Theodoric's monarchy. Soon after the raids of the Avars and Slavs there was made no mention of Siscia as an antique town

Translation: D. Živković.

